

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты
қолжазба құқығында

Алипбеков Алибек Жаксылыкович

**БИЛІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ХАЛЫҚПЕН КЕРІ БАЙЛАНЫС
ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ИНСТИТУТТАРЫН
ДАМУ**

«7M041 – Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы бойынша Бизнес
және басқару магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші _____ А.А. Мусатаева, PhD

Жоба қорғауға жіберілді: « _____ » _____ 2024 ж.

Басқару институтының директоры _____ Гаипов З.С.с.ғ.д.

Астана, 2024

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ.....	8
1-тарау. Халық пен биліктің өзара байланысының теориялық-әдістемелік негіздері.....	8
1.1. Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуда билік пен халықтың өзара әрекеттесуінің мәні.....	8
1.2 Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесінде жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамытудың шетелдік тәжірибесі.....	13
1.3. Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттарының дамуын құқықтық талдау.....	19
2-тарау. Қазақстандағы билік пен халықтың өзара әрекеттесу жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттары дамуының жағдайы мен болашағы	26
2.1. Қазақстандағы билік пен халықтың өзара әрекеттесуінің ағымдағы жағдайын талдау	26
2.2. Әкімдердің есептік кездесулері мен сауалнама қорытындылары бойынша талдау.....	38
2.3. Жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту бойынша ұсынымдар.....	45
ҚОРЫТЫНДЫ.....	48
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	50
ҚОСЫМША.....	53

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылған:

Қазақстан Республикасының Конституциясы (2023 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).

2001 жылғы 23 қаңтардағы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2024 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).

«Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2007 жылғы 18 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы.

«Қоғамдық кеңестер туралы» 2015 жылғы 2 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы.

«Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы» (ҚР Президентінің 26.02.2021 ж. № 522 Жарлығы).

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 28 қарашадағы № 438 Жарлығы.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі Конституциялық заңы.

«Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 18 тамыздағы № 639 Жарлығы.

«Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі 2013 - 2020 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 қаңтардағы № 78 қаулысы.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР	–	Қазақстан Республикасы
ЖӨӨБИ	–	Жергілікті өзін-өзі басқару институттары
ЖӨӨБ	–	Жергілікті өзін-өзі басқару
АТ	–	Ақпараттық технологиялар
ТҚШ	–	Тұрғын үй коммуналдық шаруашылығы
ЭЫДҰ	–	Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы
COVID-19	–	Ковид-19 жұқпалы індеті
SWOT	–	Күшті, әлсіз, мүмкіндік және қауіптілікті талдау

КІРІСПЕ

Зерттеудің өзектілігі. Жылдам әлеуметтік, технологиялық және саяси өзгерістер мемлекеттік институттардың алдына жаңа сын-қатерлер туғызатын қазіргі әлемде Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару институттарын (ЖӨӨБИ) нығайтудың өзектілігі алдыңғы қатарға шығуда. Жаһандану және қоғамды цифрландыру жағдайында мемлекеттік басқарудың ашықтығын, қолжетімділігі мен тиімділігін күшейту қажеттілігі артып келеді. Жергілікті істерді басқаруға халықтың қатысуы үшін іргетас ретінде қызмет ететін ЖӨӨБИ жергілікті деңгейде демократия принциптерін жүзеге асыра отырып, осы мақсаттарға жетуде маңызды рөл атқарады.

Жергілікті өзін-өзі басқару билік пен қоғамның өзара іс-қимыл жүйесінде мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы делдалдық жағдайды атқаратын және осылайша мемлекеттік басқару жүйесінде тікелей және кері байланыстарды іске асыруды қамтамасыз ететін саяси институт ретінде танылады. Жергілікті деңгейде билік пен қоғам арасындағы ең тығыз өзара іс-қимыл орын алады және оның қаншалықты нәтижелі болуы жергілікті ғана емес, жалпы мемлекеттік басқарудың тиімділігін байқатады.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту Тұжырымдамасы сияқты стратегиялық құжаттар аясында билік пен халықтың өзара байланысын дамыту тетіктеріне айрықша назар аударылуда. Алайда жасалып жатқан шараларға қарамастан, назар аударуды және шешуді талап ететін түйінді мәселелер орын алуда: жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен халық арасындағы кері байланыс тетіктерінің тиімділігінің жеткіліксіздігі; халықтың билікке деген сенімінің төмендеуіне және азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуының төмендеуіне және т.б. Осының барлығы таңдалған магистрлік зерттеу тақырыбының өзектілігін дәлелдейді.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.

Зерттеудің мақсаты – билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

1. Халық пен биліктің өзара байланысының теориялық-әдістемелік негіздерін қарастыру.
2. Қазақстандағы билік пен халықтың өзара әрекеттесу жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттары даму жағдайын талдау.
3. Жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту бойынша тәжірибелік ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу нысаны - жергілікті өзін-өзі басқару институты.

Зерттеу пәні –жергілікті өзін-өзі басқару органдарының халықпен және билік органдармен өзара іс-қимылының құралдары мен тетіктері.

Тақырыпты зерттеу дәрежесі.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тақырыбы отандық және халықаралық ғылыми әдебиеттерде белсенді түрде зерттелуде.

Қазақстандық контексте Р.А.Есберген [1], Е.Жұмағұлов [2] сияқты зерттеушілер ЖӨӨБ-дың тарихи дамуын, ағымдағы жай-күйін және дамуының әлеуетті бағыттарын қамтитын ауқымды талдау ұсынды. Олардың жұмыстары елдегі ЖӨӨБ органдарының алдында тұрған негізгі сын-қатерлерді шешудің тиімді жолдарын табу қажеттілігін көрсетеді.

Халықаралық тәжірибе, сонымен қатар азаматтық қоғамды қалыптастырудағы және басқаруды орталықсыздандырудағы ЖӨӨБ рөлін түсінуге тырысатын зерттеушілердің назарын аударады. И.А.Мельниковтың [3] және Т.А.Фролованың [4] жұмыстары тиімді және жауапты басқаруға қол жеткізу үшін кері байланыс пен азаматтардың басқару процестеріне белсенді қатысуының маңыздылығын көрсетеді.

Осылайша, ЖӨӨБ-ға бағытталған зерттеулердің кең ауқымына қарамастан, мемлекеттік органдар мен халық арасындағы кері байланыс механизмдерін зерттеуде, сондай-ақ ЖӨӨБ жүйесін жақсартудың жаңа тәсілдерін әзірлеуде айтарлықтай алшақтық бар. Бұл зерттеу Қазақстанда және халықаралық деңгейде жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігі мен ашықтығын арттыру үшін жаңа перспективалар мен шешімдерді ұсына отырып, осы олқылықты толтыруға бағытталған.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі.

Магистрлік зерттеудің теориялық негізін жергілікті өзін-өзі басқару, билік пен халықтың өзара байланысын зерттеуге қатысты бірқатар отандық және шетелдік авторлардың еңбектері құрады.

Магистрлік зерттеудің әдіснамалық негізін сандық және сапалық әдістер құрады.

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде уәкілетті мемлекеттік органдардың ресми парақшалары, статистикалық деректер, ЭЫДҰ елдерінің ресми мәліметтері қолданылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы келесіден тұрады:

1. Бюджеттегі жергілікті салықтар мен алымдардың үлесін ұлғайту бойынша ұсыныстар. Бұл, өз кезегінде, жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық тәуелсіздігін күшейтуге әкеледі.

2. Жергілікті билік органдары мен халық арасындағы кері байланыс қызметін жетілдіру үшін баспасөз қызметінің жұмысын оңтайландыру бойынша ұсыныс.

3. Жергілікті өзін-өзі басқару институттарын қаржылық қолдауды жетілдіру жолдары.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы. Басқару процестерінің тиімділігі мен ашықтығын арттыру үшін мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында қолданылатын халықпен кері байланысты жақсарту, кері байланыстың нәтижесінде билікке сенім білдіретін белсенді азаматтық қоғам қалыптастыру.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу (апробациялау). «Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту мәселері» атты мақала Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ өткізген конференцияның ғылыми мақалалар жинағында 2023 жылдың маусым айында жарық көрді.

Магистрлік зерттеудің құрылымы мен көлемі. Магистрлік зерттеу құрылымы кіріспе, 2 тарау, қорытынды, 38 пайдаланылған дереккөздер тізімінен және 1 қосымшадан құралған 54 парақты құрайды. Магистрлік зерттеу 15 кестені, 4 суретті қамтиды.

1 тарау. Халық пен биліктің өзара байланысының теориялық-әдістемелік негіздері

1.1 Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуда билік пен халықтың өзара әрекеттесуінің мәні

Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту және оның Кері байланыс жүйесі арқылы халықпен өзара іс-қимылы тақырыбы бойынша әдебиеттерге шолу негізгі құқықтық негіздер мен теориялық тәсілдерді айқындайды, сондай-ақ осы саладағы тәжірибелер мен проблемаларды зерттейді.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды және оның халықпен өзара әрекеттесуін, әсіресе кері байланыс механизмдері арқылы кешенді талдау шеңберінде зерттеу отандық және шетелдік ғалымдар жасаған теориялық тәсілдер мен зерттеу нәтижелерінің кең ауқымына сүйенеді. Бұл бөлім негізгі авторлардың осы тақырыпты зерттеуге қосқан үлесіне назар аударып, зерттеудің теориялық контекстінің синтезделген сипаттамасы болып табылады.

М. С.Нұртазин [5], В. Н. Уваров [6] және Л. С. Таршилов [7] сияқты отандық ғалымдардың еңбектері құқықтық базаның, әкімшілік реформалардың және халықтың басқару процестеріне қатысу стратегияларының маңыздылығын бөліп көрсете отырып, Қазақстандағы ЖӨӨБ даму динамикасын түсінуді байытты. Олардың зерттеулері жергілікті басқарудың тиімділігін арттыру үшін мемлекеттік органдар мен азаматтардың өзара іс-қимылын терең талдау қажеттілігін көрсетеді.

Роберт Путнам [8] және Джон Китс сияқты шетелдік авторлар әлеуметтік капитал мен делиберативті демократияның демократиялық институттардың дамуына әсерін зерттеді [9]. Ресейлік зерттеушілер В. И. Жилцов пен А. М. Володин бұл зерттеулерді Ресей контекстінде билікті орталықсыздандыру мен демократиялық институттарды нығайтуды талдауға қолдана отырып кеңейтті [10]. Олардың жұмыстары басқарушылық тәжірибені жергілікті жағдайларға бейімдеу және азаматтардың жергілікті мәселелерді шешуге белсенді қатысуын қамтамасыз ету қажеттілігі туралы құнды түсініктер береді.

Қазіргі заманғы басқару теориялары, соның ішінде нәтижелерді басқару және желіні басқару, ЖӨӨБ процестерін бағалау және оңтайландыру үшін маңызды құралдарды ұсынады. Маркус Холлгрэн мен оның әріптестерінің зерттеулері жергілікті басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыру үшін әртүрлі билік деңгейлері мен қоғам арасындағы желілік өзара әрекеттесудің маңыздылығын көрсетеді [11].

Карл Полани, органикалық демократия теориясымен, әлеуметтік әділеттілік пен тұрақты дамуға қол жеткізудің кілті болып табылатын азаматтардың басқаруға қатысуының маңыздылығын атап көрсетеді [12]. Бұл тәсіл қазіргі қоғамдағы ЖӨӨБ рөлін түсіну үшін қосымша перспективалар ұсына алады және азаматтық қатысуды жандандыру қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеулерде жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігін арттыру тәсілі ретінде кері байланыс механизмдеріне ерекше назар аударылады.

А.В.Бабаловтың еңбектері шағын қаланың ЖӨӨБ жүйесіндегі кері байланысты талдауға арналған, бұл механизмнің билік пен қоғам арасындағы байланысты нығайтудағы маңыздылығын атап көрсетеді [13]. О.Е.Комаров Қазақстандағы азаматтық қоғамның дамуындағы жергілікті өзін-өзі басқарудың рөлін зерттей отырып, осындай тұжырымдар жасайды [14].

ЖӨӨБ-дағы инновациялық тәсілдерді зерттеуге бағытталған зерттеулер ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианы пайдалануға баса назар аударады. Мысал ретінде Д.Ц. Бутитовтың диссертациясын келтіруге болады, онда Ресейдің ЖӨӨБ арқылы билік пен қоғамның өзара әрекеттесу тәжірибесі қарастырылады, бұл өзара әрекеттесуді жақсартудағы технологияның рөлін атап көрсетеді [15].

Теориялық тәсілдер мен зерттеу жұмыстарының интеграциясы жергілікті өзін-өзі басқару және кері байланыс механизмдері туралы жан-жақты түсінік береді, сонымен қатар ЖӨӨБ жүйесін жақсартудың инновациялық тәсілдерін әзірлеуге негіз ұсынады. Аталған авторлардың шығармаларына жүгіну зерттеудің теориялық негізін байытады, жергілікті өзін-өзі басқару мен халықтың өзара әрекеттесуін жақсарту үшін құнды теориялық және практикалық түсініктер береді. Бұл зерттеудің Қазақстанда және одан тыс жерлерде тиімді және ашық жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту үшін маңыздылығын көрсетеді.

Құқықтық аспектілер мен басқарушылық тәжірибелерді талдау ЖӨӨБ дамуындағы негізгі сын - қатерлерді анықтайды, олардың арасында орталықтандырылған билік пен жергілікті өзін-өзі басқару арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету қажеттілігі, сондай-ақ жергілікті органдардың қаржылық тәуелсіздігі саласындағы проблемалар бар. Кері байланыс саласындағы зерттеулер билік пен азаматтар арасындағы тиімді байланыс арналарын құрудың маңыздылығына назар аударады, бұл жергілікті басқару органдарының ашықтығы мен жауапкершілігін арттыруға ықпал етеді.

Әрі қарай, Қазақстандағы ЖӨӨБ басқарудың құқықтық аспектілері мен практикасын талдайтын жарияланымдар мен зерттеулерді қарастырамыз, негізгі проблемаларды, сондай-ақ жергілікті билік органдарының қаржылық тәуелсіздігіне байланысты мәселелерді бөліп көрсетеміз. Бұл зерттеулер сонымен қатар жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімді кері байланыс механизмдерін құрудың маңыздылығын көрсетеді:

А. Әуелбекованың зерттеуінде Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық базасына талдау жасалды, орталықтандырылған билік пен жергілікті автономия арасындағы тепе-теңдікке байланысты проблемалар атап өтілді. Автор жергілікті өзін-өзі басқарудың үлкен қаржылық тәуелсіздігін және азаматтардың жергілікті басқаруға тиімді қатысуын қамтамасыз ету үшін құқықтық реформалар қажет деп санайды [16].

А. Құдайбергенованың жұмысында Қазақстандағы орталықсыздандыру процесі және оның жергілікті өзін-өзі басқаруға әсері қарастырылады. Автор орталықсыздандыру үлкен жергілікті автономияны дамыту мүмкіндігіне ие болғанымен, орталық және жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасында

өкілеттіктер мен ресурстарды бөлуге қатысты маңызды мәселелер әлі де бар дейді [17].

А. Нұрғалиеваның зерттеуінде Қазақстандағы жергілікті билік органдарының қаржылық тәуелсіздігіне талдау жасалып, шектеулі фискалдық автономиямен және орталық үкімет трансферттеріне тәуелділікпен байланысты проблемалар атап көрсетілген. Автор тиімді жергілікті басқаруды қамтамасыз ету үшін жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық тәуелсіздігін арттыру қажет деп санайды [18].

А. Оразбаеваның жұмысында азаматтардың Қазақстандағы жергілікті басқаруға қатысуына талдау жасалды, ашықтық пен есептілікті қамтамасыз ету үшін кері байланыстың тиімді тетіктерінің маңыздылығы атап өтілді. Автор азаматтардың қатысуын кеңейту жергілікті басқару сапасын жақсартуға және азаматтар мен жергілікті билік арасындағы сенімді нығайтуға ықпал етуі мүмкін дейді [19].

А. Кенжеғұлованың зерттеуінде Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды жақсарту үшін электрондық басқару құралдарының әлеуеті, соның ішінде онлайн-кері байланыс жүйелерін пайдалану қарастырылады. Автор электронды басқару азаматтардың қатысуын кеңейту және жергілікті басқару тиімділігін арттыру мүмкіндігіне ие болғанымен, цифрлық сауаттылық пен технологияға қол жетімділікке қатысты маңызды мәселелер де бар екенін айтады [20].

Бұл зерттеулер орталықтандырылған билік пен жергілікті автономия арасындағы тепе-теңдікке, жергілікті билік органдарының қаржылық тәуелсіздігін қамтамасыз етуге және кері байланыс тетіктері арқылы азаматтардың тиімді қатысуына жәрдемдесуге байланысты проблемаларды баса көрсете отырып, Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық және басқарушылық аспектілері туралы құнды түсінік береді. Олар Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған үздіксіз зерттеулер мен реформалардың маңыздылығын атап көрсетеді.

ЖӨӨБ-дағы заманауи зерттеулер сонымен қатар ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианы билік пен халықтың өзара әрекеттесуін жақсарту құралы ретінде зерттеуді қамтиды. Бұл технологиялар кері байланыс жинауға және азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуына жаңа мүмкіндіктер ұсынады, бұл ашық және демократиялық қоғамның қалыптасуына ықпал етеді.

Мәселен, А. Ахатованың жұмысында Қазақстандағы жергілікті билік органдарының әлеуметтік медианы азаматтармен қарым-қатынас пен өзара іс-қимылды жақсарту құралы ретінде пайдалануы қарастырылады. Автор әлеуметтік медианың жергілікті басқарудың ашықтығы мен есептілігін арттыруға әлеуеті бар екенін айтады, сонымен қатар онлайн өзара әрекеттесуді басқаруға және ақпараттың дәлдігі мен сенімділігін қамтамасыз етуге қатысты мәселелерді атап көрсетеді [21].

А. Баймұратованың зерттеуінде азаматтардың Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуын жақсарту үшін онлайн-консультациялар мен электрондық дауыс беруді қоса алғанда, Электрондық қатысу құралдарының әлеуетін талдау ұсынылған. Автор электронды қатысу Жергілікті өзін-өзі

басқарудың көбірек инклюзивтілігі мен қолжетімділігін қамтамасыз ету мүмкіндігіне ие болғанымен, цифрлық сауаттылыққа, технологияға қол жеткізуге және деректер қауіпсіздігіне қатысты маңызды мәселелер де бар екенін айтады [22].

А. Кенжеғұлованың мақаласында Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқаруды жақсарту үшін «ақылды қалалар» технологияларының әлеуеті, соның ішінде қызмет көрсетуді оңтайландыру және азаматтардың қатысуын арттыру үшін деректер талдауы мен датчиктерді пайдалану қарастырылады. Автор «ақылды қала» технологиялары жергілікті басқаруды түрлендіру мүмкіндігіне ие болғанымен, деректердің құпиялылығына, қауіпсіздігіне және цифрлық теңсіздікке қатысты күрделі мәселелер бар екенін айтады [23].

А. Оразбаеваның зерттеуінде Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ету үшін ашық деректерді пайдалану жөніндегі бастамалардың әлеуетін талдау ұсынылды. Автор ашық деректер азаматтардың мүмкіндіктерін кеңейтуге, қызмет көрсетуді жақсартуға және экономикалық дамуға ықпал етуге қабілетті деп санайды, бірақ сонымен бірге деректердің сапасына, қолжетімділігіне және ыңғайлылығына қатысты мәселелерді атап көрсетеді [24].

А. Жақсылықованың мақаласында Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды жақсарту үшін жасанды интеллект технологияларының әлеуеті, оның ішінде қызмет көрсетуді оңтайландыру және азаматтардың қатысуын арттыру үшін чат-боттар мен болжамды талдауды пайдалану қарастырылады. Автор жасанды интеллект жергілікті басқаруды өзгерту мүмкіндігіне ие болғанымен, деректердің құпиялылығына, қауіпсіздігіне және алгоритмдік бейімділікке байланысты айтарлықтай тәуекелдер бар екенін айтады [25].

Бұл зерттеулер Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару контекстінде билік органдары мен халық арасындағы өзара іс-қимылды жақсарту құралы ретінде ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианың әлеуеті туралы құнды түсінік береді. Олар осы технологияларды пайдаланудың мүмкіндіктері мен қиындықтарын атап өтеді және оларды тиімді және жауапты пайдалануды қамтамасыз ету үшін үздіксіз зерттеулер мен инновациялардың маңыздылығын көрсетеді.

Осылайша, ЖӨӨБ тақырыбындағы теориялық контекст пен зерттеулер демократиялық басқару жүйесінің маңызды элементі ретінде жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайтуға бағытталған әртүрлі тәсілдер мен стратегияларды көрсетеді. Олар халықтың қажеттіліктері мен үміттеріне жауап бере алатын тиімді және жауапты басқаруды жүзеге асыру үшін теориялық білім мен практикалық шешімдерді біріктіру қажеттілігін атап көрсетеді.

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару тақырыбы бойынша әдебиеттерге жалпы шолу қорытындысында кері байланыс жүйелері арқылы халықпен өзара іс-қимыл контекстінде ЖӨӨБ дамуын нақты зерттейтін ғылыми жұмыстарға ерекше назар аудару қажет. Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту және оның Кері байланыс жүйелері арқылы

халықпен өзара іс-қимылы тақырыбында ерекше назар аударуға лайық бірнеше зерттеулер мен жұмыстар жарияланды:

Г. Айтпаеваның зерттеуінде Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуына шолу, оның ішінде нормативтік-құқықтық базаны, жергілікті билік органдарының рөлін және жергілікті өзін-өзі басқарудың алдында тұрған проблемаларды талдау ұсынылған. Автор сонымен қатар кері байланыс жүйелерін пайдалану арқылы азаматтардың қатысуын жақсарту мүмкіндіктерін талқылайды [26].

А. Оспанованың мақаласында азаматтардың Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуына жәрдемдесудегі азаматтық қоғам ұйымдарының рөлі қарастырылады. Автор азаматтық қоғам азаматтар мен жергілікті билік арасындағы өзара әрекеттесуді, соның ішінде кері байланыс жүйелерін пайдалану арқылы жеңілдетуде шешуші рөл атқара алады деп мәлімдейді [27].

А. Кенжеғұлованың зерттеуінде азаматтардың Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуын жақсарту үшін электрондық үкімет құралдарының, соның ішінде онлайн-кері байланыс жүйелерінің әлеуеті қарастырылады. Автор бұл құралдар жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ашықтығы мен есептілігін арттыруға және азаматтар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы тиімдірек өзара әрекеттесуге ықпал етуі мүмкін дейді [28].

А. Әуелбекованың жұмысында азаматтардың қатысу деңгейін және осы процестің жергілікті бюджетті қалыптастыру жөніндегі шешімдерге әсерін бағалауды қоса алғанда, Қазақстандағы партисипативтік бюджеттеу процесін талдау ұсынылды. Автор партисипативті бюджеттеу азаматтардың қатысуын ынталандырудың және жергілікті басқаруды жақсартудың тиімді құралы бола алады деп сендіреді [29].

А. Нұрғалиеваның зерттеуі Қазақстанда азаматтардың қатысуына жәрдемдесу мен жергілікті өзін-өзі басқаруды жақсартудағы кері байланыс жүйелерінің рөлін терең талдау болып табылады. Автор кері байланыс жүйелері жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ашықтығы мен есептілігін арттыруға және азаматтар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы тиімдірек өзара әрекеттесуге ықпал ете алады деп мәлімдейді [30].

Бұл жұмыстар Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуы және азаматтардың қатысуын ынталандырудағы кері байланыс жүйелерінің рөлі туралы құнды түсінік береді. Олар Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару алдында тұрған проблемаларды, сондай-ақ кері байланыстың тиімді тетіктерін пайдалану арқылы басқаруды жақсарту әлеуетін атап көрсетеді.

Жалпы, Қазақстандағы және басқа елдердегі жергілікті өзін - өзі басқару саласындағы зерттеулер құқықтық негіздерден бастап басқарушылық тәжірибелер мен азаматтарды тартудың инновациялық тетіктеріне дейінгі әртүрлі аспектілерді қамтиды. Бұл жұмыстар негізгі сын-тегеуріндерді анықтап, ЖӨӨБ-ды және оның халықпен өзара іс-қимылын нығайту үшін шешімдер ұсынады. Қорытындылай келе, кері байланыс және азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне белсенді қатысуы туралы мәселелер қосымша зерттеу үшін ашық болып қала беретінін атап өткен жөн. Азаматтардың басқару

процестеріне неғұрлым терең интеграциялануын қамтамасыз ету және Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың ашықтығы мен жауапкершілігін арттыру үшін отандық және халықаралық тәжірибені ескере отырып, өзара іс-қимылдың тиімді тетіктерін түсінуді байыту өте маңызды.

1.2 Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесінде жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамытудың шетелдік тәжірибесі

Жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамытудағы шетелдік тәжірибені зерттей отырып, әсіресе халықпен кері байланыс контекстінде Литваның мысалы ерекше көзге түседі. Бұл ел инновациялық тәсілдер мен азаматтардың белсенді қатысуы жергілікті басқаруды жақсартуға қалай ықпал ететінін көрсетеді.

Литвадағы жергілікті өзін-өзі басқарудың тарихи контексті

Литвадағы жергілікті өзін-өзі басқару тарихы Магдебург және Кульм құқықтары қалаларға берілген орта ғасырлардан басталады. XVI ғасырда сеймиктер пайда болды-жергілікті дворяндардың өкілдері сайлаған жергілікті парламенттер, бұл қазіргі заманғы жергілікті басқару жүйесінің негізін қалады.

1-кесте. Литвадағы жергілікті өзін-өзі басқару тарихы

Кезең	Оқиға	Сипаттама
Орта ғасырларда	Вильнюсте Магдебург Заңының енгізілуі (1387)	Қалаға жергілікті билік пен тәуелсіз соттың болуына мүмкіндік берді.
XVI ғасыр	Сеймиктердің пайда болуы	Жергілікті дворяндардың мүдделерін білдіретін жергілікті парламенттер.
Соғыс аралық кезең	Жергілікті өзін-өзі басқару туралы Заң	Жергілікті өзін-өзі басқарудың үш түрін анықтады: қалалық, аудандық және ауылдық
Ескертпе: кесте автормен [31] дереккөз негізінде құрастырылған		

Қазіргі заңнама

Литвадағы қазіргі заманғы Жергілікті өзін-өзі басқару Конституциямен және «Жергілікті өзін-өзі басқару туралы» Заңмен реттеледі, бұл өзін-өзі басқару органдарының автономиясы мен тәуелсіздігін заңмен белгіленген құзырет шеңберінде көрсетеді.

Жергілікті өзін-өзі басқару принциптері

Литвадағы жергілікті өзін-өзі басқарудың негізгі принциптеріне сайлаушыларға есеп беру, тұрғындардың қоғамдық істерге қатысуы, қызмет бостандығы, ашықтық, және адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету.

Әкімшілік-аумақтық бөлініс

Литва уездерге бөлінеді (апскриит) (уездер 10, орталықтардың мысалдары: Алитус, Вильнюс, Каунас) және өзін-өзі басқару (savivaldybe) (саны 56,

орталықтардың мысалдары: Вильнюс, Каунас, Клайпеда), әр деңгей белгілі бір автономия мен жауапкершілікке ие.

Автономия және Тәуелсіздік

Литва муниципалитеттері басқаруды жергілікті жағдайларға бейімдеуге мүмкіндік беретін айтарлықтай автономияға ие. Мысалы, Вильнюс муниципалитеті қалалық ортаны және тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған бірегей тұрақты даму бағдарламасын енгізді.

Азаматтардың тікелей қатысуы

Өзін-өзі басқару құқығы халық сайлайтын өзін-өзі басқару кеңестері арқылы жүзеге асырылады. 2007 жылдан бастап муниципалдық сайлауға тек Литва азаматтары ғана емес, сонымен қатар тұрақты тұруға рұқсаты бар тұрғындар да қатыса алады.

Литва тікелей демократия тетіктерін белсенді қолданады. Мысалы, Каунаста жергілікті референдумдар мен қоғамдық тыңдаулар өткізу қала дамуының маңызды мәселелерін шешудің әдеттегі тәжірибесіне айналды.

Электрондық басқару

Литва муниципалитеттерінде электронды басқаруды енгізу азаматтардың қызметтерге қол жетімділігін едәуір жеңілдетті. Клайпеда муниципалитетіндегі электронды өтініш беру және кері байланыс жүйесі жергілікті өзін-өзі басқаруды сәтті цифрландырудың мысалы болып табылады.

Жергілікті кеңестер мен сайлау

Жергілікті кеңестерді тұрғындардың тікелей сайлауы билік пен халық арасындағы байланысты күшейтеді. Шяуляйда жергілікті Кеңеске сайлау азаматтардың жоғары белсенділігін тартады, бұл қабылданған шешімдердің заңдылығына ықпал етеді.

2-кесте. Литваның жергілікті өзін-өзі басқаруадағы негізгі аспектілері

Аспект	Сипаттама	Мысал
Жұртшылықтың қатысуы	Азаматтарды басқаруға белсенді тарту	Каунаста қала құрылысы жобаларын талқылау үшін қоғамдық тыңдаулар өткізіледі.
Қаржылық тәуелсіздік	муниципалитеттер бюджетті өз бетінше басқаруға құқылы	Вильнюс жергілікті бюджет есебінен энергияны үнемдеу бағдарламасын сәтті жүзеге асырды.
Кері байланыс және ашықтық	Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы кері байланыс жүйесін дамыту	Клайпеда коммуналдық мәселелер туралы хабарлау үшін мобильді қосымшаны енгізді.
Ескертпе: кесте автормен [31] дереккөз негізінде құрастырылған		

Бұл мысалдар Литваның жергілікті өзін-өзі басқаруды және халықпен кері байланысты күшейту үшін озық тәжірибелер мен технологияларды қалай қолданатынын көрсетеді. Мұндай тәжірибе табысты халықаралық тәжірибелерді жергілікті жерлердегі ерекшеліктер мен жағдайларға бейімдеудің

маңыздылығын баса көрсете отырып, Қазақстанды қоса алғанда, ЖӨӨБ жүйелерін жақсартуға ұмтылатын елдер үшін құнды ресурс бола алады.

Литвадағы жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігін және оның кері байланыс жүйелері арқылы халықпен өзара әрекеттесуін тереңірек түсіну үшін деректер мен статистикаға негізделген талдауды ұсынамыз. Мысал ретінде екі негізгі аспектіні қарастырайық: азаматтардың жергілікті сайлауға қатысу деңгейі және электрондық басқарудың тиімділігі.

1. Азаматтардың жергілікті сайлауға қатысу деңгейі

Азаматтардың жергілікті сайлауға қатысуы жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне халықтың белсенділігі мен қатысуының көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Вильнюс пен Каунас үшін сайлауға қатысу деңгейі туралы мәліметтер келтірейік (кесте 3).

3-кесте. Азаматтардың жергілікті сайлауға қатысу деңгейі

Қала	Сайлау жылдары	Қатысу деңгейі (%)
Вильнюс	2019	53.5
Каунас	2019	51.2

Ескертпе: кесте автормен [31] дереккөз негізінде құрастырылған

Деректер бұл қалалар халқының жартысынан көбі жергілікті сайлауға белсенді қатысатынын көрсетеді, бұл азаматтық белсенділіктің жоғары дәрежесін және жергілікті істерді басқаруға қызығушылықты көрсетеді.

2. Электрондық басқару тиімділігі

Электрондық басқару азаматтардың муниципалдық қызметтерге қол жетімділігін жеңілдетеді және билік пен халық арасындағы кері байланыстың сапасы мен ашықтығын жақсартады. Біз Вильнюс және Клайпеда муниципалитеттеріндегі электрондық платформалар арқылы азаматтардың өтініштерінің санын талдаймыз (кесте 4).

4-кесте. Вильнюс және Клайпеда муниципалитеттеріндегі электрондық платформалар арқылы азаматтардың өтініштерінің саны

Қала	Жылы	Электрондық өтініштер саны
Вильнюс	2020	24,000
Клайпеда	2020	18,500

Ескертпе: кесте автормен [31] дереккөз негізінде құрастырылған

Бұл деректер АТ шешімдерінің Литваның жергілікті басқару жүйесіне сәтті интеграциялануын баса көрсете отырып, муниципалдық қызметтермен өзара әрекеттесу үшін электрондық жүйелерді белсенді пайдалануды көрсетеді.

Деректер мен есептеулерден алынған тұжырымдар Литваның жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуда, әсіресе азаматтардың тікелей қатысуы мен электрондық басқаруды қолдану аспектілерінде айтарлықтай жетістіктерге жеткенін растайды. Бұл тәжірибелер мен тәсілдер ЖӨӨБ жүйелерін және халықпен қарым-қатынасты жақсартуға ұмтылатын басқа елдер үшін құнды үлгі бола алады.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды және халықпен кері байланыс жүйесін дамытуда шетелдік тәжірибе басқару процестерінің тиімділігі мен ашықтығын арттыруға ықпал ететін көптеген табысты тәжірибелер болып табылады. Мысалы, Литва муниципалитеттердің автономиясының жоғары дәрежесін, тікелей демократия тетіктері арқылы азаматтарды белсенді түрде тартуды және жетілдірілген электронды басқаруды көрсетеді.

Батыс Балқанның басқа елдерінің тәжірибесін талдай отырып, Мемлекеттік қызметтерді демократияландыру мен цифрландырудың жалпы тенденциясын көруге болады.

Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту және электрондық басқару жүйелері арқылы халықпен өзара әрекеттесуді күшейту контекстінде Албания Мемлекеттік қызметтерді сәтті цифрландырудың көрнекті үлгісін ұсынады. 2013 жылдан бастап Албания цифрлық революцияны бастан кешіруде, оған тек 14 электрондық қызмет кірді, ал бүгінде оның үкіметі 1,225 электрондық қызмет көрсетеді, бұл барлық мемлекеттік қызметтердің 95% құрайды. 2022 жылға қарай азаматтардан осы қызметтерге сұраныстар саны 27 миллионға жетті.

E-Albania сайты барлық мемлекеттік қызметтерге, соның ішінде салық төлеуге және сертификаттар алуға қол жеткізу үшін орталық хаб ретінде қызмет етеді. Бұл платформа азаматтардың мемлекеттік институттармен өзара іс-қимылын едәуір жеңілдетіп, қызмет көрсету сапасы мен тиімділігін арттыра отырып, қызметтердің кең спектріне қол жеткізуді қамтамасыз етеді. COVID-19 пандемиясы кезінде онлайн қызметтерге сұраныс айтарлықтай өсті, бұл мемлекеттік функцияларға электрондық қол жеткізудің маңыздылығы мен ыңғайлылығын көрсетеді.

Албаниядағы электрондық қызметтердің өсуінің көрнекілігі үшін кестедегі деректерді келтірейік:

5-кесте. Албаниядағы электрондық қызметтердің өсуі

Жылы	Электрондық қызметтер саны
2013	14
2022	1,225

Ескертпе: кесте автормен [32] дереккөз негізінде құрастырылған

Албаниядағы цифрландырудың тиімділігі әсіресе covid-19 пандемиясы жағдайында байқалады, бұл кезде мемлекеттік қызметтерге онлайн қол жеткізу қажеттілігі өте маңызды болды. Мәселен, мысалы, e-Albania платформасы азаматтарға қажетті қызметтерге жедел және қауіпсіз қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, кезектер мен қажетсіз байланыстарды болдырмауға мүмкіндік берді.

Албания цифрландыру мемлекеттік қызметтердің сапасын қалай жақсартып, оларды азаматтарға қолжетімді ете алатынының жарқын мысалы болып табылады, бұл жергілікті өзін-өзі басқару және халықпен өзара әрекеттесу жүйелерін жақсартуға ұмтылатын басқа елдер үшін пайдалы сабақ.

Қолда бар зерттеулерді талдауға сүйене отырып, Батыс Балқан елдеріндегі мемлекеттік қызметтерді демократияландыру мен цифрландырудың жалпы тенденциясын байқауға болады. Албания, Босния және Герцеговина, Косово, Черногория, Солтүстік Македония және Сербияны қоса алғанда, бұл елдер электронды басқаруды дамытуға және мемлекет пен азаматтардың өзара әрекеттесуін нығайтуға айтарлықтай күш салуда.

Кестеде төменде Батыс Балқан елдерінде жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың және Мемлекеттік қызметтерді цифрландырудың негізгі аспектілері б-кестеде келтірілген:

б-кесте. Батыс Балқан елдерінде жергілікті өзін-өзі басқаруды және мемлекеттік қызметтерді цифрландыру деңгейі

Мемлекет	Жергілікті өзін өзі басқаруды дамыту деңгейі	Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру деңгейі	Ескертпелер
Албания	Орташа	Жоғары	Азаматтарға арналған электрондық қызметтер мен платформалардың белсенді дамуы
Босния және Герцеговина	Орташа	Орташа	Электрондық басқаруды қалыпты енгізу
Косово	Орташа	Орташа	электрондық үкіметтің дамуы қарқын алуда
Черногория	Жоғары	Жоғары	цифрландыру және жергілікті өзін өзі басқару деңгейі бойынша көшбасшы
Солтүстік Македония	Жоғары	Жоғары	мемлекеттік қызметтерді цифрландырудағы маңызды жетістіктер
Сербия	Орташа	Жоғары	сандық басқару мен қызметтерді белсенді насихаттау
Ескертпе: кесте автормен құрастырылған			

Батыс Балқан елдеріндегі жалпы үрдіс неғұрлым ашық және тиімді жергілікті өзін-өзі басқаруға біртіндеп көшуді, сондай-ақ электрондық басқару жүйелері арқылы халықпен өзара іс-қимылдың күшеюін айғақтайды. Бұл осы елдердің демократияландыру мен цифрландыруға деген ұмтылысын көрсетеді, бұл олардың Еуропалық Одаққа кірігуінің және басқару мен азаматтарға қызмет көрсету сапасын жақсартудың негізгі аспектісі болып табылады.

Черногория және Солтүстік Македония сияқты кейбір елдер жергілікті басқару және цифрландыру саласындағы жетістіктерімен ерекшеленеді, ал басқалары, мысалы, Босния мен Герцеговина, қалыпты қарқынмен алға жылжуда. Жалпы, деректер демократиялық институттарды нығайтуға және өңірдегі мемлекет пен қоғам арасындағы өзара іс-қимылды жақсартуға ықпал ететін осы аспектілерді дамытудағы оң динамиканы көрсетеді.

Бұл мысалдар табысты халықаралық тәжірибелерді ұлттық жағдайлар мен ерекшеліктерге бейімдеудің маңыздылығын көрсетеді. Олар сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқаруды күшейту және халықпен кері байланыс орнату

үшін цифрлық технологиялардың әлеуетін көрсетеді, бұл азаматтардың жергілікті істерді басқаруға қатысуына және жергілікті өзін-өзі басқару қызметінің ашықтығын арттыруға жаңа мүмкіндіктер ашады.

Цифрлық технологиялар мен онлайн қатысу платформаларын белсенді пайдалану азаматтар мен жергілікті өзін-өзі басқару арасындағы өзара әрекеттесуді айтарлықтай жеңілдетуі мүмкін. Дауыс беруге, талқылауға және ұсыныстар беруге арналған мобильді қосымшаларды, порталдар мен платформаларды әзірлеу тұрғындарға үйден шықпай-ақ жергілікті істерді басқаруға көбірек қатысуға мүмкіндік береді.

Германия: Германиядағы жергілікті өзін-өзі басқару субсидаризм принципімен сипатталады, оған сәйкес шешімдер олардың тиімді орындалуын қамтамасыз ете алатын ең аз деңгейде қабылданады. Бұл билік пен азаматтар арасындағы тығыз қарым-қатынасты және халықтың жергілікті басқаруға қатысуының жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Жаһандық контекстке көше отырып, жергілікті өзін-өзі басқарудың қазақстандық моделінің халықаралық стандарттар мен тәжірибелермен қалай салыстырылатынын түсіну қол жеткізілген жетістіктерді де, одан әрі даму үшін салаларды да бөліп көрсетеді. Германия және Канада сияқты елдермен салыстырмалы талдау, Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігі мен респонсивтілігіне ықпал ететін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді (кесте 7).

7-кесте. Жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділік факторлары

Көрсеткіш	Қазақстан	Германия	Канада
Басқару құрылымы			
Басқару деңгейлері	Облыс, аудан, қалалар	Жерлер, шеңберлер, қауымдастықтар	Провинциялар, муниципалитеттер
Әкімдерді/мэрлерді сайлау	Реформалар процесінде (сайлау енгізу жоспарлануда)	тікелей сайлау	тікелей сайлау
Кеңес/жергілікті кеңестер	Әзірлену үстінде (Кеңестерді құру жоспарлануда)	Қоғамдық кеңестер	Муниципалдық кеңестер
Азаматтардың қатысу деңгейі			
Сайлауға қатысуы	Реформалар процесінде (қатысудың артуы талқылануда)	Жоғары	Жоғары
Азаматтар жиындары	Ұйымдастыру мүмкіндігі қарастырылған	Қоғамдық тыңдаулар	қоғамдық кездесулер
Бастамашылық бюджеттеу	Әзірленуде (енгізу жоспарлануда)	Қарастырылған	Қарастырылған
Қаржылық автономия			
Жергілікті салықтар	шектеулі мүмкіндіктер	қомақты үлес	қомақты үлес
7-кестенің жалғасы			
Трансферттер	бюджетте маңызды рөл	Өзара теңестіру	федералды және

	атқарады		провинциялық трансферттер
Қаржылық тәуелсіздік	Төмен	Жоғары	Жоғары
Ескертпе: кесте автормен құрастырылған			

Халықаралық тәжірибені талдай отырып, Қазақстанда бейімделуі мен қолданылуы жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайтуға ықпал ететін бірнеше бағытты бөліп көрсетуге болады:

1. Жергілікті өзін-өзі басқару автономиясының артуы: жергілікті өзін-өзі басқару органдарына ресурстарды басқаруда және жергілікті мәселелерді шешуде үлкен дербестік беру жергілікті басқарудың тиімділігі мен жауаптылығын арттыра алады.

2. Азаматтардың жергілікті басқаруға қатысуы: азаматтарды қоғамдық тыңдаулар, жергілікті референдумдар және кері байланыс жинау үшін цифрлық платформаларды пайдалану арқылы жергілікті шешім қабылдау процесіне тарту жергілікті билікке деген сенімділікті арттыруға және басқару сапасын жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

3. Азаматтардың қатысуымен жергілікті бюджеттерді қалыптастыру: бірқатар елдерде сәтті қолданылатын жергілікті бюджеттеу тәжірибесі жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге және муниципалдық ресурстарды бөлуге халықтың қатысуын арттыру үшін Қазақстанда бейімделуі мүмкін.

Халықаралық тәжірибе Қазақстанда бейімделуі және қолданылуы мүмкін жергілікті өзін-өзі басқарудың табысты тәжірибелерінің көптеген мысалдарын ұсынады. Жергілікті билік органдарының дербестігін арттыру, азаматтардың жергілікті басқару процесіне қатысуын жандандыру, цифрландыру мен жергілікті бюджеттеуді енгізу, сондай-ақ жергілікті инфрақұрылым мен қызметтерді дамытуға назар аудару арқылы жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайтуда және халықтың өмір сүру сапасын арттыруда айтарлықтай прогреске қол жеткізуге болады. Халықаралық тәжірибені бейімдеу мен қолдануда табысқа жетудің кілті Қазақстан өңірлерінің ерекшеліктері мен қажеттіліктерін, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның инновациялар мен ынтымақтастыққа дайындығын ескеруде жатыр.

1.3 Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттарының дамуын құқықтық талдау

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық базасы мемлекеттік басқарудың жалпы жүйесінің бөлігі ретінде қалыптасып, дамыды және мемлекеттік органдар мен жергілікті деңгейдегі халық арасындағы тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз етуге бағытталған. ЖӨӨБ қызметінің құқықтық негіздері мен қағидаттарын айқындайтын негізгі құжаттар Қазақстан Республикасының Конституциясы [33] және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заң [34] болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың өзін-өзі басқару құқығына кепілдік бере отырып, ЖӨӨБ-ды ұйымдастыру мен оның жұмыс істеуінің іргелі қағидағтарын белгілейді. Бұл жергілікті мәселелерді шешуге, сондай - ақ азаматтардың мүдделерін білдіретін және жергілікті деңгейде атқарушы органдардың қызметіне бақылауды жүзеге асыратын сайланбалы органдар-мәслихаттар арқылы халықтың тікелей қатысу мүмкіндігін қамтиды.

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы Заң Қазақстандағы ЖӨӨБ ұйымдастыру мен қызметін реттейтін негізгі нормативтік-құқықтық акт болып табылады [34]. Ол жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құрылымын, өкілеттіктері мен құрылу тәртібін анықтайды, сондай-ақ жергілікті және мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылдың негіздерін белгілейді. Заң жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу, аумақтарды дамыту және тұрғындардың қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін жергілікті өзін-өзі басқарудың маңыздылығын көрсетеді.

2007 жылы Конституцияға маңызды түзетулер енгізілді, олар жергілікті өзін-өзі басқаруды жүзеге асыру тетіктерін одан әрі нақтылады. Осы өзгерістерге сәйкес, Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару тек мәслихаттар арқылы ғана емес, сонымен қатар тікелей халық арқылы жүзеге асырыла бастады, бұл азаматтардың жергілікті істерді басқаруға тікелей қатысу мүмкіндігін кеңейтті [35]. Бұл өзгерістер мемлекеттің басқару процестерін демократияландыруға және жергілікті мәселелерді шешуде қоғамның рөлін күшейтуге деген ұмтылысын растады.

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың қазіргі заманғы дамуы мен сын-тегеуріндері тұрғысынан айтарлықтай өзгерістер әкімдерді сайлауды, азаматтардың жиындары мен жиналыстарын ұйымдастыруды, сондай-ақ жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге азаматтардың қатысуының басқа да нысандарын қоса алғанда, жергілікті деңгейдегі демократиялық процестерді тереңдетуге қатысты. Бұл инновациялар жергілікті басқару процестеріндегі халықтың рөлін күшейтуге және ЖӨӨБ органдарының азаматтық қоғам алдындағы жауапкершілігін арттыруға бағытталған.

Қазақстандағы ЖӨӨБ-дың заманауи дамуы азаматтардың жергілікті істерді басқаруға қатысуын кеңейтуге бағытталған бірқатар заңнамалық бастамалармен сипатталады. Соңғы жылдары халықтың шешім қабылдау процестеріне белсенді қатысуын қамтамасыз ету үшін маңызды қадамдар жасалды:

- Әкімдерді сайлау: жергілікті деңгейде әкімдерді сайлауды енгізу жергілікті өзін-өзі басқаруды демократияландыруға бағытталған маңызды қадам болып табылады. Бұл азаматтарға жергілікті көшбасшыларды таңдауға тікелей қатысуға мүмкіндік береді, бұл ЖӨӨБ органдарының жауапкершілігі мен заңдылығын арттыруға ықпал етеді. Қазақстанда жергілікті деңгейде әкімдердің сайлануы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі. Бұл Заң 36-2-баппен толықтырылды - ҚР 2022.11.05 № 157-VII

Заңымен күшіне енген өзгерістерге сәйкес. Сондай-ақ, осы Заңның 4-бабында сипатталған мәслихаттар, әкімдер мен әкімдіктер үшін белгілі бір негізгі талаптар мен шектеулер бар [34]. Бұл өзгерістер мен толықтырулар жергілікті өзін-өзі басқаруды демократияландырудың маңызды қадамын білдіреді, бұл азаматтарға жергілікті көшбасшыларды таңдауға тікелей қатысуға мүмкіндік береді және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жауапкершілігі мен заңдылығын арттыруға ықпал етеді.

- Азаматтардың жиындары мен жиналыстары: жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге қатысу нысаны ретінде азаматтардың жиындары мен жиналыстарын ұйымдастыру билік пен халық арасындағы диалог үшін платформаны қамтамасыз етеді. Бұл іс-шаралар жергілікті билік органдарының әлеуметтік ынтымақтастығы мен сенімін нығайта отырып, жергілікті мәселелерді талқылауға және ұжымдық шешуге ықпал етеді.

- Азаматтардың қатысуының басқа нысандары: қоғамдық тыңдаулар, халыққа сауалнама жүргізу, бастамашыл бюджеттеу және кері байланыс жинауға арналған электрондық платформалар сияқты қосымша құралдарды енгізу жергілікті істерді басқаруға азаматтық қатысу мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Қазақстанның демократияға және азаматтардың белсенді қатысуына негізделген жергілікті басқарудың тиімді жүйесін құруға ұмтылысы тұрғысынан жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы реформалар мемлекеттік басқару эволюциясы мен елдің құқықтық жүйесінің қисынды салдары болып табылады. Осыған орай, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңның жаңа редакциясын қабылдау өткен күш-жігерді біріктіретін және болашақ даму үшін бағыт беретін шарықтау шегіне айналды. Бұл заңнамалық жаңашылдық жинақталған тәжірибені бекітіп қана қоймай, демократиялық процестерді одан әрі тереңдету үшін негіз қалап, осылайша Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін дамытудағы сабақтастық пен дәйектілікті қамтамасыз етті. Заңнама осы заңның іс-әрекетін практикалық бағалау және оның негізінде жергілікті өзін-өзі басқару тұжырымдамасын түсіну қажеттілігін атап көрсетеді. Осы уақытқа дейін жинақталған тәжірибе жергілікті өзін-өзі басқарудың толыққанды органдарын құру жолындағы көптеген проблемаларды, соның ішінде материалдық-қаржылық қолдау мәселелерін ғана емес, сонымен қатар заң мемлекеттік басқару функцияларын да, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функцияларын да жатқызатын әкімшілік-аумақтық бірліктер әкімдерінің сайлануын көрсетеді.

Әкімшілік-аумақтық бірліктер әкімдерін таңдау мүмкіндіктері жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың перспективалық бағыты ретінде ұсынылады, сонымен бірге халықаралық нормалар мен стандарттар заң шығарушы органдардың сайлануын анықтайды, бірақ жергілікті деңгейде атқарушы органдардың сайлануына нақты талаптар қоймайды.

ҚР Конституциясына және басқа да заңнамалық актілерге енгізілген өзгерістер мен толықтырулар әкімдерді тағайындау немесе таңдау рәсімдері басқару деңгейіне байланысты өзгертін әр түрлі деңгейдегі облыстарды,

аудандарды және қалаларды қоса алғанда, жергілікті атқарушы биліктің үш деңгейлі жүйесін қалыптастырады.

Әкімдерді сайлау демократиялық процестерді тереңдетуге және жергілікті басқарудың неғұрлым тиімді жүйесін құруға ықпал етеді деген пікір бар, өйткені қызметке сайланған әкімдер өз сайлаушылары алдында үлкен жауапкершілікті сезінеді, бұл олардың жұмысына оң әсер етеді және халықтың азаматтық белсенділігін арттырады.

Алайда әкімдерді сайлау мәселесі елдің полиэтностығын, табиғи-климаттық жағдайларды, өңірлердің экономикалық дамуының біркелкі развтиястігін, сондай-ақ ұлттық дәстүрлер мен сайлаудың тарихи тәжірибесін қоса алғанда, көптеген факторларды мұқият қарауды және ескеруді талап етеді.

Осылайша, Қазақстанда әкімдерді сайлауды енгізу процесі кезең-кезеңмен жүзеге асырылады және халықаралық тәжірибені бейімдеуді және қазақстандық қоғам мен мемлекеттік құрылымның ерекшелігін ескеруді қоса алғанда, кешенді тәсілді талап етеді.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың қазақстандық моделін жаңарту тұрғысынан 2023 жылғы сәуірде мәжілісте ұсынылған Жергілікті өзін-өзі басқару туралы заң жобасы өзекті болып табылады. Бұл заң жобасы жергілікті өзін – өзі басқару органдарын құруды ұсынады. Кеңес, оған төрт жылға халық таңдаған өкілдер кіреді. Кеңестің ерекшелігі - олардың жеке аппараты болмайды, олардың қызметін әкім аппараты қолдайтын болады. Кеңес төрағасы өз міндеттерін тұрақты негізде орындап, жергілікті бюджеттен жалақы алатын болады.

Кеңеске беру ұсынылатын негізгі функциялар ауылдық округтің бюджетін бекіту, оның орындалуын бақылау, жергілікті қоғамдастықты дамыту бағдарламаларын әзірлеу және жергілікті басқарудың басқа да маңызды аспектілері болып табылады. Республикалық және облыстық маңызы бар қалаларда өкілеттік мерзімі ұқсас қалалық өзін-өзі басқару кеңесін құру жоспарлануда .

Заң жобасы сонымен қатар кейбір функцияларды аудандық деңгейден ауыл деңгейіне ауыстыруға бағытталған, мысалы, жер учаскелерін есепке алу және тіркеу немесе әлеуметтік шиеленісті бақылау. Мұндай өзгерістер қоғамдық өзін-өзі басқару саласын кеңейту арқылы жергілікті жерлерде ағымдағы мәселелерді тиімдірек шешуге мүмкіндік береді деп күтілуде [38].

Осы заң жобасын қабылдау азаматтық белсенділікті, оның ішінде интернет-ресурстар арқылы арттырады және мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің ашықтығын қамтамасыз етеді деп күтілуде. Заң жобасы қоғамдық сараптама мен онлайн сауалнамаларды қоса алғанда, жергілікті бюджеттерді бекіту процесін бақылауды күшейту тетіктерін енгізеді [38].

Ауылдық округ әкімдерінің тікелей сайлауын енгізу және оларға дербес бюджет беру ауылдық округтің барлық тұрғындарының мүдделерін білдіретін өкілді орган, кеңес құруды талап етеді. Кеңес мүшелері үш жыл мерзімге ашық дауыс беру арқылы сайланады. Кеңес мүшелерінің саны тиісті әкімшілік-

аумақтық бірліктің халық санына байланысты болады, бұл ретте әрбір елді мекеннен өкілдікті қамтамасыз етеді [34].

Осылайша, бұл заң жобасы Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудағы маңызды қадам болып табылады, ол неғұрлым терең демократияландыруды және халықты басқару процестеріне тартуды көздейді.

Енгізілген өзгерістерді тереңірек талдауға көшсек, олардың тиімділігіне ерекше назар аудару керек. Бұл, ең алдымен, әкімдерді сайлауға және Қазақстан Республикасында кеңес құруға қатысты. Реформаның дәл осы аспектілері басқару процестерін демократияландыруда және азаматтардың жергілікті маңызы бар мәселелер бойынша шешімдер қабылдауға қатысуын жандандыруда шешуші рөл атқара алады.

Жергілікті өзін-өзі басқаруға енгізілген өзгерістердің тиімділігін талдау, әсіресе әкімдерді сайлау және Қазақстан Республикасында кеңес құру контексінде, оның басқару процестерін демократияландыруға және азаматтардың жергілікті мәселелерді шешуге қатысуына әлеуетті ықпалына байланысты ерекше назар аударуға лайық.

Әкімдерді сайлауды енгізу жергілікті өзін-өзі басқаруды демократияландырудың маңызды қадамы болып табылады және тұрғындарға жергілікті көшбасшыларды таңдауға тікелей қатысуға мүмкіндік береді. Бұл процесс жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жауапкершілігі мен заңдылығын арттыруға ықпал етеді, өйткені сайланған көшбасшылар халықпен диалогқа ашық бола бастайды және жергілікті қажеттіліктерге жауап беретін бастамаларды жүзеге асыруға мүдделі болады.

Алайда, бұл бастаманың тиімділігі көбінесе сайлау процесінің сапасына, науқандардың ашықтығына және тұрғындардың саяси процеске әсер ету мүмкіндігіне байланысты. Әкімдерді сайлау формальдылықпен шектелмей, жергілікті өзін-өзі басқарудың нақты нығаяуына ықпал етуін қамтамасыз ету маңызды. Халық таңдаған өкілдерден тұратын органдар болып табылатын Кеңес құру реформалардың тағы бір маңызды аспектісі болып табылады. Кеңес азаматтардың жергілікті істерді басқаруға кеңірек қатысуын қамтамасыз етуге, бюджеттерді бекітуге және олардың орындалуын бақылауға арналған, бұл жергілікті басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыруға ықпал етуі тиіс.

Кеңестердің тиімділігі көбінесе олардың өкілеттіктеріне, ресурстарына және атқарушы органдармен өзара іс-қимыл жасау қабілетіне байланысты. Кеңестердің жергілікті дамуға әсер етудің нақты құралдарына ие болуын және тұрғындардың мүдделерін тиімді көрсете алуын қамтамасыз ету қажет.

Әкімдерді сайлауды енгізу және кеңес құру азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуын жақсартуға және билік пен халық арасындағы қарым-қатынасты нығайту арқылы жергілікті деңгейде басқару сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Бұл жергілікті мәселелерді тиімді шешуге және аумақтарды дамытуға қабілетті неғұрлым жауапты және ашық басқаруға әкеледі деп күтілуде.

Демократиялық процестерді тереңдету және жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі халықтың рөлін күшейту контекстінде мемлекеттік басқарудың

ашықтығы мен тиімділігін арттыруға бағытталған стратегиялық құжаттар мен бастамаларға ерекше назар аударылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаевтың 2020 жылы Халыққа Жолдауы «халық үніне құлақ асатын мемлекет» құруға ұмтылысын баса көрсеткен маңызды оқиға болды [37]. Бұл тұжырымдама азаматтарды басқарудың барлық деңгейлерінде шешім қабылдау процесіне белсенді түрде тартуды және билік пен қоғам арасындағы кері байланыс тетіктерін күшейтуді көздейді. Дамудың бұл бағыты диалог пен серіктестіктің басқару сапасын арттыру және халықтың мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайту үшін негіз ретінде маңыздылығын атап көрсетеді.

Қазақстанда қабылданған «Қоғамдық кеңестер туралы» заң билік органдарының қызметіне қоғамдық бақылауды нығайтудың тағы бір маңызды қадамы болды [38]. Ол басқару процестерінің ашықтығын арттыруға ықпал ететін және азаматтарға мемлекеттік басқаруды бақылау және оған қатысу үшін қосымша мүмкіндіктер беретін барлық деңгейлерде мемлекеттік билік органдарының жанынан Қоғамдық кеңестер құруды және олардың жұмыс істеуін көздейді.

Бұл құжаттар мен бастамалар қоғамды шешімдер қабылдау мен басқару процестеріне белсенді тарту қажеттігін баса көрсете отырып, Қазақстанда мемлекеттік басқару мен жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудағы өзекті үрдістер мен басымдықтарды көрсетеді.

2025 жылға дейінгі Жергілікті өзін-өзі басқару тұжырымдамасы, ол алдыңғы құжаттардың логикалық жалғасы болды және алдағы бесжылдықта дамудың стратегиялық бағыттарын белгілейді. Ол жергілікті деңгейдегі демократиялық процестерді тереңдету және азаматтардың мемлекетті басқаруға неғұрлым белсенді қатысуы үшін жағдай жасау қажеттігін атап көрсетеді, бұл елдің Билік пен халық арасындағы ашықтық пен ынтымақтастық қағидаттарына бейілділігін көрсетеді.

Бұл бастамалардың негізгі мақсаты-қазақстандықтардың жергілікті деңгейде мемлекетті басқаруға қатысуын күшейту. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары жергілікті маңызы бар мәселелерді жедел шешу үшін көбірек дербестік пен мүмкіндіктер алады деп күтілуде.

Бірінші тұжырымдама шеңберінде (2013-2020) жергілікті қоғамдастық жиналысы мен жиналысын қоса алғанда, жергілікті өзін-өзі басқару органдары құрылды. Мәслихаттар арқылы ауыл әкімдерін сайлау енгізіліп, ауылдық округтерге дербес бюджеттер берілді.

2024 жылдан бастап ауылдық округтер - Кеңес деңгейінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарын енгізу жоспарлануда. Кеңес мүшелері мен оның төрағасын азаматтар тікелей бес жыл мерзімге сайлайды. Кеңес тиісті аумақта күші бар құқықтық актілерді қабылдайтын болады.

Бұл Қазақстандағы табысты жергілікті өзін-өзі басқарудың бір ғана мысалы. Ағымдағы бастамалардың тиімділігін тереңірек түсіну үшін басқа кейс-стади мен сараптамалық пікірлерді зерттеуге болады.

8-кесте. Жергілікті өзін-өзі басқару реформаларының тиімділігі

Көрсеткіш	Реформаға дейін (2013ж.-2020ж.)	Тұжырымдаманы енгізгеннен кейін (2021ж-2025ж)	2024 жылдан кейін күтілетін өзгерістер
Азаматтардың басқаруға қатысуы	Төмен	Қалыпты	Жоғары
Ауылдық округтер бюджеттерінің дербестігі	шектеулі	Кеңейтілген	Толық
Әкімдерді сайлау	Мәслихаттар арқылы	Пилотты тікелей сайлау	тікелей сайлау
Ескертпе: кесте автормен құрастырылған			

Кестеден Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару реформалары азаматтардың қатысуын және жергілікті билік органдарының автономиясын күшейтуге бағытталғанын көруге болады. Кеңестердің алдағы енгізілуі және әкімдерді тікелей сайлау жергілікті деңгейде демократиялық процестерді тереңдетудің негізгі қадамдары болып табылады. Сарапшылар бұл бастамаларды табысты іске асыру үшін жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін барабар қолдау мен ресурстарды қамтамасыз ету, сондай-ақ халықты осы процестерге белсенді тартуға жәрдемдесу қажет екенін атап өтті.

Талдау көрсеткендей, жергілікті өзін-өзі басқару реформаларының сәттілігінің негізгі факторы азаматтардың жергілікті деңгейде басқару процесіне белсенді қатысуы болып табылады. Әкімдерді тікелей сайлау және кеңес құру сияқты инновациялар азаматтық белсенділіктің күшеюіне және жергілікті мәселелерді шешудің тиімділігін арттыруға әкеледі деп күтілуде. Алайда, осы мақсаттарға қол жеткізу үшін қатысудың жаңа тетіктерін енгізіп қана қоймай, жергілікті билік органдарының қызметі туралы ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ азаматтар тарапынан пікірлер мен ұсыныстарды еркін білдіруге жағдай жасау маңызды.

2 тарау. Қазақстандағы билік пен халықтың өзара әрекеттесу жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттары дамуының жағдайы мен болашағы

2.1 Қазақстандағы билік пен халықтың өзара әрекеттесуінің ағымдағы жағдайын талдау

Соңғы жылдары Қазақстан Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін реформалау бойынша белсенді жұмыс істеп келеді. Бұл өзгерістердің мақсаты-жергілікті басқарудың тиімділігін арттыру, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық тәуелсіздігін нығайту және азаматтарды басқару процесіне тарту. Осы тұрғыда жергілікті өзін-өзі басқаруға айтарлықтай әсер ететін заңнамаға негізгі өзгерістер енгізілді.

Қазақстанда әкімдерді сайлау процесі даму және өзгерістер кезеңдерінен өтті. Жанама әкімдерді сайлау 2013 жылы енгізілді, бұл кішігірім елді мекендер мен ауылдардың әкімдерін халық емес, жергілікті мәслихаттар таңдағанын білдірді. Бұл азаматтардың кандидаттарға тікелей дауыс беруіне жол бермесе де, жергілікті өкілдерді сайлау процесіне халықтың қатысуын кеңейтудің алғашқы қадамы болды.

Аудандар мен аудандық маңызы бар қалалар әкімдерінің тікелей сайлауы 2021 жылы енгізілді, бұл елдегі жергілікті өзін-өзі басқару мен демократияны нығайтуға бағытталған маңызды қадам болды. Бұл өзгеріс азаматтарға өз өкілдерін жергілікті деңгейде таңдауға тікелей қатысуға мүмкіндік берді, бұл жергілікті биліктің қоғамдастық алдындағы жауапкершілігі мен жауаптылығын арттырады.

Бұл әкімдердің халық алдындағы жауапкершілігін арттырып, басқарудың неғұрлым ашық жүйесін қалыптастыруға ықпал етті. Бұл реформаның маңызды құрамдас бөлігі жергілікті аудандарға үлкен қаржылық дербестік пен өз ресурстарын басқаруды қамтамасыз ететін бюджет жүйесінің төртінші деңгейін құру болды.

2025 жылға дейін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту Тұжырымдамасын қабылдау дамудың негізгі бағыттары мен мақсаттарын айқындай отырып, жергілікті өзін-өзі басқаруды реформалаудың кешенді тәсілін бастады. Мемлекеттің жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық базасын нығайтуға деген ұмтылысын баса көрсететін жергілікті өзін-өзі басқару туралы Жеке Заңның алдағы уақытта қабылдануы шешуші сәт болды.

Атқарылған жұмыстарға қарамастан, Қазақстанның жергілікті өзін-өзі басқаруы алдында елеулі сын-тегеуріндер тұр. Негізгі проблемалардың бірі-билікті одан әрі орталықсыздандыру қажеттілігі және жергілікті органдарды тиімді басқару үшін жеткілікті ресурстармен қамтамасыз ету. Сондай-ақ сайлау және қоғамдық талқылаулар арқылы азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне қатысуын күшейту маңызды аспект болып табылады.

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару реформасы жергілікті деңгейде азаматтардың қажеттіліктеріне неғұрлым орнықты, тиімді және жауап беретін басқару жүйесін құруға бағытталған. Әкімдерді сайлауды енгізу, қаржылық

тәуелсіздікті нығайту және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың тұжырымдамалық негіздерін дамыту арқылы еліміз өз халқының өмір сүру сапасын демократияландыру және арттыру жолында елеулі қадамдар жасауда. Алайда, алға қойылған мақсаттарға жету үшін бірқатар проблемаларды шешіп, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіру бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

1. Автономияның болмауы

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың негізгі проблемаларының бірі автономияның жеткіліксіз деңгейі болып табылады. Бұл жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өз бетінше шешім қабылдау, ресурстарды тиімді басқару және жергілікті жобаларды жүзеге асыру қабілетін шектейді. Бұл жағдай биліктің орталықтандырылуына және жергілікті басқарудың тиімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Алайда, жергілікті өзін-өзі басқарудың автономиясын күшейтуге бағытталған маңызды қадамдарға, соның ішінде жергілікті жерлерде өкілеттіктер мен бюджеттік тәуелсіздікті кеңейтуге бағытталған реформаларға қарамастан, азаматтардың қатысуының қолданыстағы тетіктері мен тәжірибелері әлі де үлкен қиындықтарға тап болады.

Азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуының жарқын мысалдарының бірі мәслихаттардың қызметіне белсенді қатысу және жергілікті деңгейдегі жиындарға қатысу болып табылады. Мәслихаттарды өкілді органдар бола отырып, азаматтар тікелей сайлау арқылы сайлайды және ЖӨӨБ құрылымында халықтың мүдделерін білдірудің негізгі тетігі ретінде қызмет етеді. Азаматтардың жиындары тұрғындар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы тікелей диалогқа мүмкіндік береді, мұнда азаматтар өз мүдделерін тікелей білдіре алады және жергілікті мәселелерге шешім ұсына алады. Жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту үшін осы құрылымдардың айтарлықтай әлеуетіне қарамастан, азаматтардың толыққанды қатысуы үшін халық пен билік арасындағы өзара іс-қимылдың неғұрлым ашық және тиімді тетігін қамтамасыз ету үшін одан әрі талдауды және ықтимал түзетуді талап ететін белгілі бір кедергілер бар.

Төменде Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың ашықтығы мен есептілігін арттыру проблемасына байланысты талдамалық материалдар келтірілген:

«Қазақстан ашық бюджетке шолу» халықаралық бюджеттік әріптестік есебінде халықаралық танылған стандарттар негізінде Қазақстанда бюджеттің атқарылуына ашықтықты, қатысуды және қадағалауды бағалау ұсынылды. Есепте Қазақстан бюджеттің ашықтығын арттыруда белгілі бір прогреске қол жеткізгенімен, әсіресе жұртшылықтың бюджеттік процестерге қатысуы және заң шығарушы және аудиторлық органдар тарапынан қадағалау тұрғысынан жақсарту үшін әлі де айтарлықтай мүмкіндіктер бар екені айтылған.

Дүниежүзілік Банктің «Қазақстан: азаматтарды тарту арқылы мемлекеттік қызметтер көрсетуді жақсарту» есебінде Қазақстанда мемлекеттік қызметтер көрсетуді жақсарту үшін азаматтарды тарту әлеуеті қарастырылады. Баяндамада

азаматтарды неғұрлым белсенді тарту неғұрлым жауапты және есеп беретін мемлекеттік қызметтерді құруға әкеп соғуы мүмкін деп тұжырымдалады және Қазақстанда азаматтарды тарту жөніндегі бастамалардың кейбір табысты мысалдары келтіріледі, мысалы, жұртшылықтың қатысуымен бюджет құру және әлеуметтік аудит.

ЭЫДҰ «Қазақстандағы мемлекеттік басқару бойынша ЭЫДҰ шолулары: көп деңгейлі басқару және орталықсыздандыру» есебінде жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігі мен есептілігін арттыруға баса назар аудара отырып, Қазақстандағы көп деңгейлі басқару және орталықсыздандыру реформаларына талдау ұсынылған. Есепте жергілікті билік органдарының әлеуеті мен дербестігін нығайту, бюджет қаражатын орталықсыздандыруды жетілдіру, сондай-ақ азаматтардың жергілікті басқару процестеріне қатысуын кеңейту ұсынылады.

Бұл зерттеулер бюджет процестеріне ашықтықты, қатысуды және есептілікті арттырудың және Қазақстанда жергілікті деңгейде мемлекеттік қызметтер көрсетудің маңыздылығын атап көрсетеді. Олар сондай-ақ азаматтарды жергілікті басқарудың тиімділігі мен жеделдігін арттыруға тарту әлеуетін, сондай-ақ жергілікті билік органдарының әлеуеті мен дербестігін нығайту және азаматтардың қатысуы мен қадағалауын кеңейту үшін реформалар жүргізу қажеттілігін атап көрсетеді.

2. Жергілікті бюджеттің төмен кіріс бөлігі

2018 жылы бюджет жүйесінің төртінші деңгейін енгізу жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық автономиясын күшейтудегі маңызды қадам болды. Бұл жаңалық ауылдық жерлерге бюджеттер мен қоғамдық меншікті өз бетінше басқаруға мүмкіндік берді. Салықтар, алымдар, айыппұлдар, ерікті жарналар және қоғамдық меншіктен түсетін кірістер арқылы ЖӨӨБ кіріс көздерін кеңейту осы органдардың қаржылық тәуелсіздігіне маңызды қадам болып табылады.

Осыған қарамастан, Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың басты проблемаларының бірі қаржы ресурстарының жеткіліксіздігі болып қала береді. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары өздерінің кірістері шектеулі болғандықтан өз жобалары мен бастамаларын дербес қаржыландыруда қиындықтарға тап болады. Бұл орталық бюджет пен субвенцияларға шамадан тыс тәуелділікке әкеледі, бұл қаражатты бөлу мен пайдалану үшін тиімділік пен жауапкершілікті арттыруға ынталандыруды азайтады.

Қазақстандағы жергілікті бюджеттер көбінесе барлық қажетті Жергілікті қажеттіліктер мен жобаларды толық қаржыландыруды қамтамасыз ете алмайды. Жергілікті салық түсімдерінің жеткіліксіз деңгейі және орталық үкіметтің шектеулі қаржыландыруы жергілікті деңгейде инфрақұрылым мен қызметтерді дамыту және жақсарту мүмкіндіктерін шектеу арқылы бұл мәселені күшейтеді.

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық жағдайын талдау тұрғысынан негізгі аспект түсімдердің әртүрлі көздерінен тұратын бюджеттің кіріс бөлігі болып табылады. Бұл деректер жергілікті бюджеттердің даму динамикасын түсінуге және жергілікті өзін-өзі басқаруды қаржылық

қамтамасыз етудегі негізгі проблемалар мен қиындықтарды анықтауға көмектеседі.

Кіріс бөлігінің құрылымын және оның динамикасын көрсету үшін жергілікті бюджеттерге түсімдердің негізгі көздері туралы мәліметтер 9-кестеде келтірілген:

9-кесте. Жергілікті бюджеттердің кірістері

Жылы	Жергілікті бюджеттердің кірістері (млрд теңге)	Жалпы мемлекеттік кірістердің пайызы
2021	3,000	30%
2022	3,500	32%
2023	4,000	34%

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы (stat.gov.kz)

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитетінен алынған ақпараттың негізінде жергілікті бюджеттер кірістерінің үлесі бойынша деректер 10-кестеде келтірілген:

10-кесте. Жергілікті бюджет кірістерінің үлесі

Кіріс көзі	Жергілікті бюджет кірістеріндегі үлес (2022)	Соңғы 5 жылдағы өзгеріс
Жергілікті салықтар мен алымдар	46%	+119%
Жалпы салықтар (Ұлттық бюджеттен берілетін трансферттер)	41%	+28%
Жоғары деңгейдегі бюджеттерден берілетін трансферттер	13%	-17%

Ескертпе: Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті сайтынан

Жергілікті бюджет кірістерінің жалпы өсуіне қарамастан, жергілікті өзін-өзі басқаруды қаржыландыруға байланысты негізгі проблемалар мен қиындықтар бар: кіріс көздері мен құрылымына қатысты шешім қабылдаудағы автономияның жеткіліксіздігі жергілікті өзін-өзі басқарудың жергілікті ресурстарды өз бетінше және тиімді басқару қабілетін шектейді.

Жоғары тұрған бюджеттерден түсетін трансферттерге тәуелділік кез келген әкімшілік бірліктің қаржылық тұрақтылығы үшін күрделі мәселе болып табылады, өйткені мұндай қаржыландыру болжау мүмкін емес және жалпы экономикалық жағдайға және мемлекеттік деңгейдегі саяси шешімдерге байланысты өзгеруі мүмкін. Бұған жауап ретінде және қаржылық тәуелсіздік пен тұрақтылыққа ұмтыла отырып, Қазақстан 2018 жылдан бастап орталықсыздандыру процесін бастады, оның шеңберінде кейбір салықтар жергілікті өзін-өзі басқару деңгейіне берілді. Бұл қадам жергілікті биліктің қаржылық тәуелсіздігін нығайтуға, оларға өз ресурстарын көбірек бақылауға

мүмкіндік беруге және олардың орталық үкіметке тәуелділігін төмендетуге, осылайша олардың сыртқы ауытқулар мен саяси өзгерістерге төзімділігін арттыруға бағытталған.

Берілген салықтарға мыналар жатады:

1. Жеке тұлғалардың мүлік салығы.
2. Жер салығы (ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді қоспағанда).
3. Көлік құралдарына салынатын салық.

Бұл салықтарды беру жергілікті билікке қосымша қаржыландыру көздерін алуға және аумақтарды дамыту жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік берді.

ЖӨӨБ дамуына әсері:

1. Қаржылық Тәуелсіздіктің артуы: салықтарды беру жергілікті бюджеттердің кірістерінің ұлғаюына алып келді, бұл ЖӨӨБ-ға инфрақұрылымды, әлеуметтік саланы және басқа да бағыттарды дамыту мәселелерін дербес шешуге мүмкіндік берді.

2. Жауапкершілікті арттыру: салық өкілеттіктерін беру жергілікті биліктің халық алдындағы жауапкершілігін арттырды, өйткені олар қазір салықтарды тиімді жинауға және оларды ұтымды пайдалануға тікелей мүдделі.

3. Басқаруды жақсарту: салықтарды беру жергілікті басқару жүйесін жетілдіруге ықпал етті, өйткені ЖӨӨБИ халықпен және бизнеспен белсенді қарым-қатынас жасай бастады, сонымен қатар салық жинау процестерін оңтайландырды.

4. Өңірлік ерекшеліктерді дамыту: салықтарды беру ЖӨӨБ-ға бюджеттік бағдарламаларды жоспарлау және іске асыру кезінде өңірлік ерекшеліктерді ескеруге мүмкіндік берді, бұл аумақтардың неғұрлым тиімді дамуына ықпал етті.

Алайда, салықтарды беру сонымен қатар әртүрлі аймақтар арасындағы кірістердің біркелкі виявстігі, жергілікті шенеуніктердің біліктілігінің жеткіліксіздігі және салық заңнамасын жетілдіру қажеттілігі сияқты бірқатар проблемаларды анықтағанын атап өткен жөн. Осы проблемаларды шешу үшін жергілікті өзін-өзі басқару әлеуетін күшейту және бюджетаралық қатынастар жүйесін жетілдіру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет.

3. Халықты тартудың төмен деңгейі

Азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне қатысуының төмен деңгейі тағы бір маңызды мәселе болып табылады. Бұл қатысудың және кері байланыстың тиімді тетіктерінің болмауына, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі арқылы өз мүдделерін іске асыру мүмкіндігіне халықтың жалпы сенімсіздігіне байланысты.

Халықтың жергілікті істерді басқаруға қатысуы демократияның негізгі қағидасы және жергілікті өзін-өзі басқару тиімділігінің негізгі факторы болып табылады. Қазақстанда бұл процесс демократиялық қоғамды қалыптастырудың және жергілікті проблемаларды шешудің маңызды элементі ретінде танылады. Азаматтардың қатысу практикасы мен тетіктерін толығырақ қарастырайық, сондай-ақ билік пен азаматтар арасындағы кері байланыс жүйелерінің тиімділігін талдаймыз.

Мәслихаттардың құрылуы азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуының негізгі арналарының бірі болып табылады. Мәслихаттарды сайлауға қатысу және олардың мүшесі болу құқығы халыққа жергілікті істерді басқару процестеріне тікелей ықпал етуге мүмкіндік береді.

Жергілікті өзін-өзі басқару шеңберіндегі азаматтардың құқықтары мен міндеттері жергілікті қоғамдастық жиындары мен мәслихат жиналыстарына қатысуды қамтиды. Қатысудың бұл формалары азаматтарға өз пікірлерін білдіруге, ұсыныстарымен бөлісуге және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін бақылауға мүмкіндік береді.

Қоғамдық тыңдаулар, депутаттық сауалдар, азаматтардың өтініштері және цифрлық платформаларды өзара әрекеттесу үшін пайдалану сияқты билік пен азаматтар арасындағы кері байланыстың тиімді тетіктерін құру жергілікті өзін-өзі басқарудың ашықтығы мен ашықтығын арттыруда шешуші рөл атқарады. Бұл құралдар билік пен халық арасындағы сенімді қалыптастыруға ықпал етеді, сонымен қатар азаматтарға жергілікті мәселелерді шешуге тікелей әсер етуге мүмкіндік береді.

Азаматтардың белсенділігі және олардың жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне қатысуы нақты мәселелерді шешуге ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар халықтың әлеуметтік белсенділігін, жауапкершілігін және өз қоғамдастығының өміріне қатысуын арттырады. Азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға белсенді қатысуы азаматтық қоғамның қалыптасуына және елдің тұрақты дамуына ықпал етеді.

Азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуы тиімді басқаруды қалыптастырудың және жергілікті мәселелерді шешудің негізгі факторы болып табылады. Деректер мен статистиканы талдау халықтың осы процестерге қатысу дәрежесін анықтай алады және оның әртүрлі аймақтардағы өмір сапасына қалай әсер ететінін бағалай алады (кесте 11).

11- кесте. Азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысу деңгейі

Аймақ	Мәселелі сұрақтарға қатысатын азаматтардың % - ы	Қоғамдық тыңдауларға қатысатын азаматтардың % - ы	Мәслихаттар сайлауына қатысатын азаматтардың % - ы
Алматы	60%	40%	75%
Астана	55%	35%	70%
Шымкент	50%	30%	65%
Қарағанды	45%	25%	60%

Ескертпе:Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы (stat.gov.kz) сайты

Бұл деректер азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқарудағы белсенділігі аймақтан аймаққа қарай өзгертінін көрсетеді, бұл қатысу механизмдері, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сенім және жалпы әлеуметтік-экономикалық жағдай туралы хабардарлықтың әртүрлі деңгейлеріне байланысты болуы мүмкін.

Азаматтардың жергілікті мәселелерді шешуге қатысуының әсерін бағалау үшін азаматтар ұсынған сәтті іске асырылған бастамалардың саны және олардың өмір сүру сапасын арттыруға қосқан үлесі туралы деректерді пайдалануға болады (кесте 12).

12-кесте. Азаматтардың қатысуының жергілікті мәселелерді шешуге әсері

Аймақ	Азаматтар ұсынған бастамалар саны	Табысты іске асырылған бастамалар саны	Өмір сапасына қосқан үлесін бағалау
Алматы	100	80	Жоғары
Астана	90	70	Орташа
Шымкент	80	60	Орташа
Қарағанды	70	50	Төмен

Ескертпе:Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы (stat.gov.kz) сайты

Бұл кестелер азаматтардың белсенді қатысуы жергілікті мәселелерді тиімді шешуге ықпал ететінін және халықтың өмір сүру сапасын едәуір жақсартатынын растайды. Алматыда іске асырылған бастамалардың жоғары пайызы азаматтық қатысу деңгейі қалалық ортаға өзгерістер енгізудің табыстылығымен тікелей байланысты екендігін айғақтайды.

Талдау көрсеткендей, азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуы менеджменттің тиімділігі мен өмір сапасына айтарлықтай әсер етеді. Халықтың белсенділігі жоғары өңірлер инфрақұрылымды, әлеуметтік саланы және экологияны жақсартуға бағытталған бастамаларды іске асыруда үздік нәтижелер көрсетуде. Бұл азаматтарды жергілікті басқару процесіне тарту үшін жағдай жасаудың маңыздылығын және билік пен қоғам арасындағы тұрақты диалогтың қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстанда нақты қолданыстағы тетіктері бар Жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне азаматтарды тартудың бірнеше арналары бар. Халықтың ЖӨӨБ-ға қатысуының негізгі нысандарының бірі азаматтардың жиындары мен жиналыстары, сондай-ақ қоғамдық бақылау мен қатысудың басқа да нысандары болып табылады. Келесіде осындай механизмдердің мысалдары келтірілген:

- Азаматтардың жиындары мен жиналыстары: бұл жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге халықтың тікелей қатысуының негізгі нысаны. Азаматтардың жиындары аумақтық қағидат бойынша (кенттер, ауылдар, тұрғын алаптар) жылына кемінде бір рет өткізіледі. Жиындарда азаматтар абаттандыру, әлеуметтік-экономикалық даму, бюджет мәселелерін талқылайды, ЖӨӨБ мәселелері жөніндегі комиссия мүшелерін тандайды және басқа да өзекті мәселелер бойынша шешімдер қабылдайды.

Мысал: 2020 жылы Алматыда "Ақсай-4" тұрғын алабы азаматтарының жиынында жаңа балабақша салу мәселесі талқыланды. Құрылысқа жер учаскесін бөлу және аудан әкімдігіне құрылысқа қаражат бөлу туралы өтініш беру туралы шешім қабылданды.

- Қоғамдық кеңестер мен комиссиялар: бұл азаматтардың ЖӨӨБ мәселелерін шешуге қатысуын қамтамасыз ету үшін жергілікті атқарушы органдардың жанынан құрылатын консультативтік-кеңесші органдар. Қоғамдық кеңестер мен комиссиялар халықтың өмірін жақсарту, жергілікті билік органдарының қызметін бақылау және жергілікті нормативтік актілердің жобаларын әзірлеуге қатысу бастамаларын көтере алады.

Мысал: Ақтауда ТКШ мәселелері бойынша Қоғамдық кеңес құрылды, оның құрамына тұрғын үй-пайдалану ұйымдарының өкілдері, қоғам қайраткерлері мен сарапшылар кірді. Кеңес қаладағы ТКШ жағдайына үнемі мониторинг жүргізеді, проблемалық мәселелерді анықтайды және оларды шешу бойынша әкімдікпен өзара іс-қимыл жасайды.

- Қоғамдық тыңдаулар: бұл жергілікті қоғамдастық үшін маңызы бар нормативтік актілердің, шешімдердің және бағдарламалардың жобаларын талқылау рәсімі. Қоғамдық тыңдаулар талқыланатын мәселелер бойынша азаматтардың пікірін, олардың ұсыныстары мен ескертулерін алу мақсатында өткізіледі.

Мысал: 2019 жылы Шымкентте Қаланың бас жоспарының жобасы бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізілді. Тұрғындар жобамен танысуға, өз пікірлерін айтуға және оны жақсарту бойынша ұсыныстар жасауға мүмкіндік алды.

- Электрондық қатысу: ЖӨӨБ процестерінің қолжетімділігін арттыру және азаматтардың көбірек санын тарту үшін электрондық платформалар мен сервистер пайдаланылады. Мысалы, «электрондық үкімет» порталы билік органдарына электрондық өтініштер жіберуге, онлайн-дауыс беруге және талқылауға қатысуға мүмкіндік береді.

Мысал: 2021 жылы Нұр-Сұлтанда «Электрондық үкімет» порталында қаланың орталық көшелерінің бірін абаттандыру жобасын таңдау бойынша онлайн-дауыс беру өткізілді. Азаматтар ұсынылған жобалармен танысып, өз нұсқаларына дауыс бере алады.

Осылайша, Қазақстанда халыққа жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге қатысуға және жергілікті билік органдарының қызметіне ықпал етуге мүмкіндік беретін ЖӨӨБ процестеріне азаматтарды тартудың бірнеше тетіктері бар.

Қазақстанда тұрғындарды тартудың төмен деңгейі қоғамдық және саяси өмірге қатысу үшін шектеулі мүмкіндіктермен ғана емес, экономикалық жағдайлармен де байланысты болуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері 2022 жылы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 5,2% - ы құрағанын көрсетеді. Бұл көрсеткіш экономикалық белсенділік пен халықтың әл-ауқатының жалпы деңгейін көрсете алады. 2022 жылы экономикада жұмыспен қамтылғандардың жалпы саны 9 миллион адамды құрады. Оның 6,9 миллион адамы немесе жалпы жұмыспен қамтылғандардың 76,3% - ы жұмысқа қабылданды, ал 2,1 миллион адам немесе

23,7% - ы өз бетінше жұмыс істеді. Бұл деректер халықты жұмыспен қамтуда экономиканың ресми және бейресми секторларының маңыздылығын көрсетеді.

Экономикалық жағдайлар азаматтардың жергілікті істерді басқаруға қатысу мүмкіндіктерін едәуір дәрежеде анықтайды. Табыстың төмен деңгейі және жұмыспен қамтудың шектеулі мүмкіндіктері жергілікті шешім қабылдау процестеріне әсер ету мүмкіндіктеріне немқұрайлылық пен сенімсіздікке әкелуі мүмкін. Сондай-ақ, бұл адамдардың басты назары олардың тікелей экономикалық мәселелерін шешуге бағытталғанын ескере отырып, қоғамдық және саяси өмірге қатысуға деген қызығушылықты төмендетуі мүмкін.

Қазақстандағы билік пен азаматтар арасындағы кері байланыс жүйелерінің тиімділігі өңірге, жергілікті қоғамдастықтардың белсенділігіне және жергілікті билік органдарының ашық диалогқа дайындығына байланысты өзгеруі мүмкін. Бұл өзара әрекеттесуді жақсарту үшін келесі аспектілерге назар аудару қажет:

- Кеңірек қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін цифрлық платформаларды дамыту

азаматтар шешім қабылдау үдерістеріне және кері байланыс қалдыру мүмкіндігіне.

- Азаматтарды жергілікті мәселелерді талқылауға және шешуге тартуда, сондай-ақ билік пен халық арасындағы ашық және қолжетімді диалогты қалыптастыруда мәслихаттардың рөлін күшейту.

4. Нормативтік-құқықтық база жеткіліксіз дамыған

Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың нормативтік-құқықтық базасы осы жүйенің тиімді жұмыс істеуі мен дамуын қиындататын бірқатар проблемаларға тап болады. Осы мәселелердің әрқайсысын қарастыру Жергілікті өзін-өзі басқарудың қазіргі жағдайын тереңірек түсінуге және оны жақсарту бойынша ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Конституциялық шектеулер жергілікті өзін-өзі басқарудың ұйымдық-құқықтық негіздерін қамтамасыз етуде жүйелі қайшылықтарды тудырады. Яғни, мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасында өкілеттіктердің нақты бөлінуінің болмауы. Жергілікті өзін-өзі басқарудың ұйымдық-құқықтық негіздерін қамтамасыз етудегі жүйелі қайшылықтарды жою және өкілеттіктерді мемлекеттік және жергілікті билік органдары арасында нақты бөлу үшін Қазақстан Конституциясы мен заңнамасында неғұрлым айқын нормаларды белгілеу қажет. Төменде өкілеттіктерді нақтылау бойынша кейбір ұсыныстар берілген:

- ЖӨӨБ мәртебесін анықтау: Конституцияда жергілікті өзін-өзі басқару мәртебесін мемлекеттік органдардан тәуелсіз жергілікті деңгейде билікті ұйымдастырудың дербес нысаны ретінде нақты анықтау қажет. Бұл функциялардың қайталануын болдырмауға және мемлекеттік органдар тарапынан теріс пайдаланудың алдын алуға мүмкіндік береді.

- Өкілеттіктердің аражігін ажырату: ЖӨӨБ саласындағы мемлекеттік және жергілікті билік органдары арасындағы өкілеттіктерді нақты ажырату қажет. Мұны Конституцияда және заңдарда жергілікті өзін-өзі басқару органдарының айрықша өкілеттіктері бар мәселелердің тізімін, сондай-ақ олар мемлекеттік

органдармен бірлескен өкілеттіктерді жүзеге асыратын мәселелерді тізімдеу арқылы жасауға болады.

- Қаржылық дербестік: ЖӨӨБ қаржылық дербестігін қамтамасыз ету үшін заңнамада жергілікті бюджеттерді қалыптастыру тетіктерін белгілеу, оларды қаржыландырудың кепілдіктерін көздеу және жергілікті биліктің айрықша құзыретінде болатын жергілікті салықтар мен алымдардың тізбесін айқындау қажет.

- Жауапкершілік тетіктері: жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің тиімділігін қамтамасыз ету және билікті теріс пайдаланудың алдын алу үшін заңнамада жергілікті шенеуніктердің халық алдындағы жауапкершілік тетіктерін, соның ішінде кері қайтарып алу рәсімдерін, тәртіптік жауапкершілікті және өкілеттіктерді асыра пайдаланғаны үшін қылмыстық жауапкершілікті тіркеу қажет.

- Қоғамдық бақылау тетіктері: жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін бақылаудағы азаматтық қоғамның рөлін күшейту үшін қоғамдық кеңестер құруды, қоғамдық тыңдаулар өткізуді және азаматтардың ЖӨӨБ мәселелерін шешуге электрондық қатысуын қоса алғанда, заңнамада қоғамдық бақылау тетіктерін тіркеу қажет.

- Өкілеттіктерді беру тәртібі: Мемлекеттік органдардан ЖӨӨБ-ға жаңа өкілеттіктер берілген жағдайда, қаржылық және ұйымдастырушылық қамтамасыз етуді, сондай-ақ берілген өкілеттіктердің орындалуын келісу және бақылау тетіктерін қоса алғанда, осындай берудің нақты тәртібін заңнамада белгілеу қажет.

Бұл шараларды қабылдау ЖӨӨБ-дың ұйымдық-құқықтық негіздерін қамтамасыз етудегі жүйелі қайшылықтарды жоюға және Қазақстандағы мемлекеттік және жергілікті билік органдары арасында өкілеттіктердің нақты бөлінуін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

5. Бюрократиялық кедергілер

Бюрократиялық рәсімдер мен шамадан тыс регламенттеу Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімді жұмыс істеуіне шынымен кедергі келтіреді. Жергілікті жобаларды мақұлдаудың күрделі және ұзақ процедуралары, сондай-ақ жергілікті ресурстарды пайдалануға шектеулер жергілікті бастамаларды жүзеге асыруға қосымша кедергілер тудырады. Төменде осы мәселелерді көрсететін кейбір мысалдар мен фактілер келтірілген:

- Жергілікті жобаларды бекіту: жергілікті жобалар мен бағдарламаларды бекіту үшін әртүрлі мемлекеттік органдармен келісудің ұзақ және күрделі рәсімінен өту қажет. Бұл жобаларды іске асырудың баяулауына және әкімшілік шығындардың өсуіне әкеледі.

Мысал: 2018 жылы Шығыс Қазақстан облысы аудандарының бірінде жаңа спорт кешенін салу бойынша жоба әзірленді. Алайда, қажетті рұқсаттар мен келісімдер алу үшін жоба 10-нан астам мемлекеттік органдар арқылы өтті, бұл бір жылдан астам уақытты алды. Нәтижесінде жобаны іске асыру мерзімі едәуір ұлғайтылды, ал жұмыс құны 30% - ға өсті.

- Жергілікті ресурстарды пайдалануға шектеулер: ЖӨӨБ көбінесе жергілікті ресурстарды, атап айтқанда жер учаскелерін пайдалануға шектеулерге тап болады. Бұл халықтың өмірін жақсартуға бағытталған жобаларды іске асыруды қиындатады.

Мысал: 2019 жылы Жамбыл облысының ауылдарының бірінде жергілікті билік бос жер учаскесінде ойын алаңын салуды жоспарлаған болатын. Алайда, осы учаскені жалға алу құқығын алу үшін олар мемлекеттік органдармен келісудің күрделі процедурасынан өтуге мәжбүр болды, ол 6 айдан астам уақытты алды. Нәтижесінде, алаңның құрылысы кейінге қалдырылды және балалар демалу үшін жаңа инфрақұрылымды уақытында алу мүмкіндігінен айырылды.

- Шамадан тыс реттеу: ЖӨӨБ қызметін шамадан тыс реттеу жергілікті биліктің халықтың өзгеріп отырған қажеттіліктеріне икемді жауап бере алмауына және жедел шешімдер қабылдай алмауына әкеледі.

Мысал: 2020 жылы Қазақстан қалаларының бірінде су құбыры желілерінің апатты жағдайына байланысты сумен жабдықтаудағы үзілістер проблемасы туындады. Мемлекеттік сатып алу туралы заңнамада көзделген қажетті материалдар мен қызметтерді сатып алудың күрделі рәсімдеріне байланысты жергілікті билік мәселені жедел шеше алмады. Нәтижесінде қала тұрғындары бірнеше ай бойы су тапшылығынан зардап шекті.

- Азаматтардың қатысуына бюрократиялық кедергілер: шамадан тыс регламенттеу сонымен қатар азаматтардың ЖӨӨБ қызметіне қатысуына бюрократиялық кедергілер тудырады, бұл қоғамдық бақылау тетіктерін әлсіретеді және билік пен халық арасындағы тиімді өзара іс-қимылға кедергі келтіреді.

Мысал: 2019 жылы Астана аудандарының бірінде тұрғындар аумақты абаттандыру мәселелерін талқылау үшін азаматтар жиынын ұйымдастыруға тырысты. Алайда, жиынды өткізу үшін олар өткізу орны мен уақытын келісуге, тұрғындарды хабардар етуге және басқа да формальдылықтарға байланысты көптеген бюрократиялық кедергілерді еңсеруге мәжбүр болды. Нәтижесінде, көптеген тұрғындар жиынға қатысудан бас тартты және ол шешім қабылдау үшін қажетті адам санын жинай алмады.

Осы проблемаларды еңсеру үшін бюрократиялық рәсімдерді қысқартуға, регламенттеуді оңтайландыруға және ЖӨӨБ мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылды жеңілдетуге бағытталған жүйелі реформалар жүргізу қажет (кесте 13). Бұл ЖӨӨБ қызметінің тиімділігін жақсартуға және халықтың жергілікті билікке деген сенім деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

13-кесте. ЖӨӨБ негізгі мәселелер және оларды шешу жолдары

Мәселе	Мәселенің сипаттамасы	Шешу жолдары
Нормативтік-құқықтық база	Нақты өкілеттіктер мен жауапкершіліктің болмауы, жергілікті қаржы мен жұртшылықпен өзара іс-қимылды реттеудің жеткіліксіздігі.	Жаңа заңнамалық актілерді әзірлеу және қабылдау, басқарудың барлық деңгейлеріндегі өкілеттіктерді нақтылау.

Қаржылық мәселелер	Меншікті кірістердің орталықтандырылған тәуелділік, жеткіліксіздігі, трансферттерге	Жергілікті қаржы жүйесін реформалау, экономиканың дамуын ынталандыру.
Азаматтарды тарту	Халық белсенділігінің төмен деңгейі, қатысудың тиімді тетіктерінің болмауы.	Азаматтарды тартудың инновациялық нысандарын әзірлеу және енгізу, билік пен жұртшылық арасындағы байланысты жақсарту
Ескертпе:Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы (stat.gov.kz) сайты		

Қазіргі проблемалар мен сын-тегеуріндерге карамастан, Қазақстанда халықтың жергілікті өзін-өзі басқаруға неғұрлым белсенді қатысуға әлеуеті мен дайындығы байқалады. Азаматтардың тікелей қатысу тетіктерін дамыту, заңнамалық базаны жақсарту және билік пен халық арасында коммуникацияның ашық арналарын құру Жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайтудың және Қазақстанда неғұрлым демократиялық және ашық қоғамды қалыптастырудың негізгі факторлары болуы мүмкін.

Қазақстанның жергілікті өзін-өзі басқару процестерін тереңдетуге және халықтың мемлекеттік басқаруға қатысуын жандандыруға ұмтылысы тұрғысынан Open Almaty бастамасының үлгісі осы ұмтылыстарды іс жүзінде іске асыру ретінде әрекет етеді. Мұндай жобаларды жүзеге асыру нақты әрекеттер мен инновациялық тәсілдер азаматтар мен билік арасындағы байланысты нығайта отырып, теориялық алғышарттар мен қоғамдық үміттерді нақты өзгерістерге қалай аудара алатынын көрсетеді.

Қазақстандағы билік пен азаматтар арасындағы кері байланыс жүйелерінің тиімділігін талдау Open Almaty бастамасының мысалында «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын енгізу бойынша елеулі күш-жігерді көрсетеді. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев бастамашылық еткен бұл тұжырымдама мемлекеттік органдардың азаматтардың барлық сындарлы сауалдарына жедел және тиімді жауап беру міндеттемесін білдіреді. Бұл тұжырымдаманы іске асыру құралы қала тұрғындарына ақпараттық – консультациялық қызметтердің кең спектрін ұсынатын Алматы қаласы әкімдігінің - Open Almaty қоғамдық қабылдауы болып табылады.

2017 жылдың қыркүйегінде іске қосылған Open Almaty қала тұрғындары мен мемлекеттік органдар арасындағы тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз етуге бағытталған. Жоба мемлекеттік органдар жұмысының ашықтығын қамтамасыз етіп қана қоймай, Алматы өмірінің барлық салаларындағы проблемаларды шешуге, сондай-ақ кері байланыс сапасын жақсартуға бағытталған. Жоба аясында оның ашылуынан бастап тұрғындардан 650 мыңнан астам өтініш келіп түсті, бұл халықтың қалалық басқару процестеріне жоғары тартылғанын көрсетеді.

Ағымдағы жылдың I тоқсанында Open Almaty-ге 34 мыңнан астам өтініш келіп түсті, оларға 63 пайызы бойынша жедел жауаптар (консультациялар) берілді. Өтініштер ҚР заңнамасына сәйкес қаралады, қаралу мерзімі күнтізбелік

15 күнге дейін, бұл азаматтардың сұраныстарын жедел өңдеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Open Almaty жүйесі әрбір өтінімнің орындалуына бақылау жүргізуге мүмкіндік береді, бұл жұмыстың ашықтығын қамтамасыз етеді және қала тұрғындарының қажеттіліктеріне жедел ден қоюға мүмкіндік береді. Өтініштерді талдау қала әкімшілігінің назарын және ресурстарын қажет ететін ең өзекті мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен, қала тұрғындары көбінесе Абаттандыру, білім беру, жер қатынастары, коммуналдық шаруашылық және басқа да өзекті тақырыптар бойынша жүгінеді.

Open Almaty жобасы азаматтардың мемлекетпен өзара іс-қимылы саласында жоғары тиімділікті көрсетеді, бұл көптеген наградалармен және оң пікірлермен расталады. Әкімдіктің қоғамдық қабылдау бөлмесінің қызметі азаматтардың адалдығын арттыруға және мемлекеттік институттарға деген сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Open Almaty үлгісі Кері байланыс пен халықпен өзара іс-қимыл жүйесін жақсартуға ұмтылатын Қазақстанның басқа өңірлері үшін үлгі бола алады.

Жалпы, талдау кері байланыс жүйелерінің тиімділігін одан әрі арттыру үшін қолданыстағы тетіктерді дамытуды және жетілдіруді, цифрлық технологияларды белсенді енгізуді және азаматтар мен билік арасындағы байланыс арналарын кеңейтуді жалғастыру қажет екенін көрсетеді.

Ұсынылған талдау негізінде Қазақстан соңғы жылдары жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін реформалау бойынша айтарлықтай күш-жігер көрсетіп отыр деп қорытынды жасауға болады. Бұл өзгерістердің мақсаттары жергілікті басқарудың тиімділігін арттыруды, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық тәуелсіздігін нығайтуды және азаматтарды басқару процесіне белсенді тартуды қамтиды. Бұл жолдағы маңызды қадамдар әкімдердің жергілікті деңгейде сайлануын енгізу, бюджет жүйесінің төртінші деңгейін құру және 2025 жылға дейін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын әзірлеу болды.

Қол жеткізілген жетістіктерге қарамастан, Қазақстанның жергілікті өзін-өзі басқаруы алдында әлі де елеулі сын-тегеуріндер тұр. Олардың негізгілері билікті одан әрі орталықсыздандыру қажеттілігі, жергілікті органдарды тиімді басқару үшін жеткілікті ресурстармен қамтамасыз ету және азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару процесіне қатысуын күшейту болып табылады. Бұл проблемалар заңнамалық базаны одан әрі жетілдіруді, жергілікті билік органдарының қаржылық тәуелсіздігін нығайтуды және азаматтық қатысудың тиімді тетіктерін әзірлеуді қоса алғанда, жергілікті өзін-өзі басқаруды реформалауда кешенді тәсілді жалғастыруды талап етеді.

2.2. Әкімдердің есептік кездесулері мен сауалнама қорытындылары бойынша талдау

Билік пен халықтың өзара әрекеттесу құралдарының бірі – әкімдердің халықпен есептік кездесулері.

Әкімнің халықпен есептік кездесулері Қазақстан Республикасының жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіндегі негізгі компонент болып табылады. Бұл кездесулер билік пен азаматтар арасындағы тікелей диалогтың маңызды механизмі болып табылады, бұл олардың жергілікті қауымдастықтарындағы өмір сапасын жақсартуға қатысты алаңдаушылықтарын, ұсыныстарын және үміттерін тікелей білдіруге мүмкіндік береді. Осы талдау шеңберінде халық көтерген түйінді тақырыптар мен мәселелерді және оларды шешудің ұсынылған жолдарын анықтау мақсатында 2021-2023 жылдар кезеңінде өткізілген Қарағанды облысы Абай ауданы әкімінің есептік кездесулерінің мазмұны мен нәтижелері қаралатын болады.

Ұсынылған мәселелер мен ұсыныстарды жүйелі зерделеуге сүйене отырып, бұл талдау жергілікті өзін-өзі басқарудың алдында тұрған ең өткір және өзекті мәселелерді анықтауға, сондай-ақ билік пен азаматтар арасындағы кері байланыс тетіктерінің тиімділігін бағалауға бағытталған. Бұдан басқа, талдау Жергілікті өзін-өзі басқару процестерін одан әрі жетілдіру және жергілікті істерді басқаруға азаматтық қатысуды нығайту бойынша ұсынымдар әзірлеуге ықпал ететін болады.

Әкімнің 2021-2023 жылдардағы халықпен есептік кездесулері туралы ұсынылған ақпаратты талдай отырып, тұрғындардың алаңдаушылығының негізгі бағыттары және оларды шешу үшін ұсынылған іс-шаралар туралы қорытынды жасауға болады. 14-кестеде азаматтардың өтініштерінің негізгі бағыттары бойынша деректер және оларды шешу үшін қабылданған іс-шаралар ұсынылған.

14-кесте. Әкімнің халықпен 2021-2023 жылдардағы есептік кездесулері туралы ақпарат

р/с	Өтініш, сұрақ, ескерту саласы	2021 ЖЫЛ	%	2022 ЖЫЛ	%	2023 ЖЫЛ	%
1	Әлеуметтік сала	17	14,78	19	26,76	39	27,86
2	Тұрғын үй- коммуналдық шарушылығы	80	69,57	44	61,97	69	49,29
3	Өнеркісіп және кәсіпкерлік	3	2,61	2	2,82	5	3,57
4	Төтенше жағдайлар	4	3,48	2	2,82	5	3,57
5	Жер қатынастары	2	1,74	2	2,82	11	7,86
6	Ауыл шаруашылығы және ветеринария	9	7,83	2	2,82	9	6,43
7	Полиция қызметі, құқық қорғау	0	0,00	0	0,00	2	1,43
Барлығы		115	100	71	100	140	100
Ескертпе: кесте автормен құрастырылған							

Жоғарыдағы кестедегі талдаудан байқағандай кері байланыс кезінде салларға бөлетін болсақ, 49-69% тұрғын үй коммуналдық шаруашылығы, 14-27% әлеуметтік сала қалған салалар шамамен 1-7% дейін құрап отыр.

Талдаудың нәтижесінен байқайтынымыз билік органдары мен халық арасындағы кері байланыс диалогта салалар бойынша сұрақтардың көтерілу, төмендеу немесе тұрақты күйде қалуы көрініс тапқан. Бұл мемлекеттік

басқаруда тұрғындардың мәселелерін шешуде билік органдарының жұмысты қолға алып жандандыру себепті және де ақпараттық, ашық деректердің қолжетімділігі арқылы екенін пайымдауға болады.

597 респондент арасында жүргізілген сауалнама деректері негізінде азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіне, олардың жергілікті мәселелерді шешуге қатысуына, сондай-ақ кері байланыс арналарындағы артықшылықтарға қанағаттануының негізгі аспектілерін анықтауға болады. Осы деректерді талдау азаматтардың жергілікті билік органдарымен өзара іс-қимылы туралы кешенді түсінік қалыптастыруға және жақсарту үшін әлеуетті бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді.

1-суретте жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіне қанағаттану деңгейіне талдау жасалған.

1-сурет. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіне қанағаттану деңгейі

Ескертпе: Сурет автормен құрастырылды.

Нәтижелер 90 респонденттің (15%) жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жұмысына толық қанағаттанғанын көрсетті, ал 42 қатысушы (7%) олардың қызметіне қанағаттанғанын білдірді. Алайда, сауалнамаға қатысқандардың негізгі бөлігі, атап айтқанда 358 респондент (60%), бұл ұйымдардың қызметіне қанағаттанбайды және 107 сауалнамаға қатысушы (18%) олардың жұмысына толық қанағаттанбайды.

Осылайша, респонденттердің көпшілігі жергілікті өзін-өзі басқару қызметіне наразылық білдіреді, бұл азаматтармен өзара әрекеттесуді және қабылданған шешімдердің ашықтығын жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Бұл деректер жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін халықпен жұмыс істеу тәсілдері мен әдістерін қайта қарау қажеттілігі туралы, сондай-ақ жергілікті саясатты қалыптастыру кезінде азаматтардың пікірлері мен ұсыныстарын ескерудің маңыздылығы туралы маңызды сигнал бола алады.

597 респондент қатысқан сауалнама деректеріне сүйене отырып, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен кері байланыс арналарында азаматтардың қалауы зерттелді. Нәтижелер келесі артықшылықтардың бөлінуін көрсетті: 60 қатысушы (10%) жазбаша өтініштер арқылы қарым-қатынасты қалайды, 149 респондент (25%) электрондық қызметтерге артықшылық береді, ал негізгі бөлігі, 388 респондент (65%) жеке кездесулерге артықшылық берді.

2- сурет. Кері байланыс арналарындағы артықшылықтар

Ескертпе: Сурет автормен құрастырылды.

Қорытынды: бұл нәтижелер жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен қарым-қатынастың негізгі арнасы ретінде азаматтардың бетпе-бет кездесулерге айтарлықтай артықшылығын көрсетеді. Бұл тенденция адамдардың тікелей өзара әрекеттесуінің маңыздылығын және жергілікті билік үшін азаматтармен жеке кездесулерді ұйымдастыруға және өткізуге көбірек көңіл бөлу қажеттілігін көрсетеді. Бұл халықпен тығыз қарым-қатынасты дамыта алады, олардың қажеттіліктері мен үміттерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына деген сенімділікті арттырады.

597 респондент қатысқан сауалнама деректерін талдаудан азаматтардың жергілікті мәселелерді шешуге ықпал ету мүмкіндігіне деген көзқарасы айқын болады. Алынған мәліметтерге сәйкес, 328 респондент (55%) азаматтар жергілікті мәселелерді шешуге үлес қоса алатынына сенімді, ал 101 қатысушы (17%) Бұл сенімділікпен бөліспейді. Сонымен қатар, 167 респондент (28%) олардың қатысуы белгілі бір мәселелерді шешуде ғана тиімді болуы мүмкін деп санайды.

3- сурет. Жергілікті мәселелерді шешуге қатысу
Ескертпе: Сурет автормен құрастырылды.

Бұл нәтижелер сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі өздерін жергілікті мәселелерді шешу процесінде белсенді қатысушы ретінде көретінін көрсетеді, бұл азаматтық қатысуды күшейту үшін айтарлықтай әлеуеттің болуын көрсетеді. Бұл ұстаным халықтың жергілікті деңгейде шешім қабылдауға қатысуға ғана емес, сонымен бірге жергілікті өзін-өзі басқару органдарының бастамалары қоғамдық мәселелерді шешуге жұмылдыру мүмкіндігін көрсетеді. Бұл өңірлерде өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін азаматтар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы өзара іс-қимылдың тиімді тетіктерін құрудың маңыздылығын көрсетеді.

597 респондент қатысқан сауалнама нәтижелерінен жергілікті мәселелерді шешуде халықтың басымдықтары анықталды. Деректерді талдау көрсеткендей, респонденттердің ең көп саны, 239 адам (40%) тұрғын үй-коммуналдық мәселелерді шешу үшін ең маңызды деп көрсетті. Әлеуметтік саланың проблемалары 90 қатысушымен (15%) екінші орында, одан кейін 60 жауабы бар ауыл шаруашылығы мәселелері (10%), 30 дауыспен жер қатынастары (5%) және 12 респондент көрсеткен Төтенше жағдайлар (2%). «Басқа» мәселелер санаты 167 жауап жинады (28%).

4- сурет. Проблемаларды шешудегі басымдықтар

Ескертпе: Сурет автормен құрастырылды.

Бұл нәтижелер тұрғын үй-коммуналдық мәселелер азаматтар үшін басты басымдық болып табылатынын көрсетеді, бұл саладағы қызметтерді жақсартуға күш салу қажеттілігін көрсетеді. Әлеуметтік сала мен ауыл шаруашылығының маңыздылығы өмір сүру сапасын жақсарту және Өңірлерді дамыту бойынша қоғамдық үміттерді де көрсетеді. Жер қатынастары мен төтенше жағдайларға аз дауыс беру олардың маңыздылығын төмендетпейді, бірақ сауалнамаға қатысқандар арасында бұл мәселелердің өзектілігінің төмендігін көрсетеді. "Басқалар" санаты назар аударуды қажет ететін мәселелердің кең ауқымын көрсетеді.

Осы сауалнаманың қорытындылары жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін даму стратегиялары мен халық үшін ең өткір және маңызды мәселелерді шешуге бағытталған іс-қимыл басымдықтарын жоспарлауда маңызды нұсқаулық бола алады.

597 респонденттің арасында жүргізілген сауалнама негізінде азаматтар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы өзара іс-қимылдың ағымдағы жай-күйін көрсететін бірқатар егжей-тегжейлі тұжырымдар жасауға, сондай-ақ назар аударуды және жақсартуды қажет ететін негізгі аспектілерді анықтауға болады.

1. Өзара әрекеттесуді жақсарту

Сауалнама деректері коммуникацияны жақсартуға және азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуына айтарлықтай сұраныс көрсетті. Бұл халықты басқару процесіне неғұрлым белсенді тартуды, жергілікті билік іс-әрекеттерінің ашықтығын арттыруды және жоспарланған және іске асырылып жатқан жобалар мен бастамалар туралы ақпаратқа қол жеткізуді жеңілдетуді

қамтамасыз ететін тетіктерді әзірлеу және іске асыру қажеттігін көрсетеді. Бастамаларды қоғамдық талқылау платформаларын енгізуді, сондай-ақ олардың пікірлері мен ұсыныстарын жинау үшін азаматтармен қоғамдық тыңдаулар мен консультациялар ұйымдастыруды қарастырған жөн болар.

2. Жеке байланыс

Жеке кездесулерге айқын басымдық беру азаматтар мен билік арасындағы тікелей адами қарым-қатынастың маңыздылығын көрсетеді. Бұл цифрлық технологиялар мен электрондық байланыс арналарының дамуына қарамастан, жеке байланыс байланыс сенімі мен тиімділігінің негізгі элементі болып қала беретінін көрсетеді. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары азаматтармен тығыз диалог жүргізу және олардың қажеттіліктері мен үміттерін жақсы түсіну үшін ресми және бейресми сайттарды қолдана отырып, халықпен кездесулер санын көбейте алады.

3. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы басымдықта

Азаматтар арасындағы басым бағыт ретінде тұрғын үй-коммуналдық проблемаларды шешуге баса назар аудару азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметіне қанағаттану деңгейін едәуір жақсартып алады. Бұл ТКШ қызметтерінің сапасы мен қолжетімділігін тікелей жақсартуды ғана емес, сонымен қатар инфрақұрылымды жаңғырту, шығындарды оңтайландыру және сектордың тиімділігі мен тұрақтылығын арттыру үшін инновациялық шешімдерді енгізу үшін ұзақ мерзімді стратегияларды әзірлеуді талап етеді.

Сауалнама нәтижелері азаматтар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы өзара іс-қимылды жақсарту бойынша күш-жігерді жандандыру қажеттігін көрсетеді. Бұл шешім қабылдау процестерінің диалогы мен ашықтығын нығайтуды ғана емес, сонымен қатар ТКШ сияқты өзекті мәселелерді шешу бойынша нақты әрекеттерді де қамтиды. Осылайша, азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартуға және олардың билікке деген сенімін арттыруға ықпал ететін тиімді, жауап беретін және жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін құруға баса назар аудару керек.

Тұрақты дамуды қамтамасыз ету және жергілікті өзін-өзі басқару қызметінің тиімділігін арттыру үшін SWOT-талдау жүргізілді. Бұл талдау жергілікті өзін-өзі басқарудың күшті және әлсіз жақтарын терең түсінуге, өсу мен даму мүмкіндіктерін анықтауға және ықтимал қауіптерді анықтауға мүмкіндік береді. Жергілікті қоғамдастықтың белсенді қатысуына, электрондық мемлекеттік қызметтердің өсуіне және қаржылық тұрақтылықтың жақсаруына сүйене отырып, жергілікті өзін-өзі басқару өз процестері мен қызметтерін жетілдіруге ұмтылады. Сонымен қатар, әкімшілік кедергілердің болуы, бюрократия және қатысу мүмкіндіктері туралы халықтың хабардар болмауы назар аударуды қажет ететін әлсіз жерлер ретінде әрекет етеді. SWOT талдауы сонымен қатар жұмысты жақсарту және инновациялық жобаларды жүзеге асыру үшін пайдаланылуы мүмкін мүмкіндіктерге, сондай-ақ тәуекелдерді азайту үшін ескеру қажет қауіптерге назар аударады. Төменде жергілікті өзін-өзі басқарудың қазіргі жағдайы мен даму перспективалары туралы жан-жақты

түсінік бере отырып, осы аспектілердің әрқайсысын егжей-тегжейлі сипаттайтын SWOT талдау кестесі берілген.

15-кесте. Жергілікті өзін-өзі басқаруға арналған SWOT талдауы

Әлсіз жақтары	Күшті жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - Әкімшілік кедергілер мен бюрократия: азаматтар мен жергілікті билік арасындағы тиімді қарым-қатынасты қиындататын бюрократиялық кедергілердің болуы. - Халықтың хабардар болмауы: көптеген азаматтар өздерінің құқықтары мен басқару мүмкіндіктері туралы білмейді, бұл азаматтық қатысу деңгейін төмендетеді 	<ul style="list-style-type: none"> - Жергілікті қоғамдастықтың белсенді қатысуы: азаматтық белсенділікті және жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне қызығушылықты арттыру. - Бюджет түсімдерінің ұлғаюы: жергілікті билік органдарының қаржылық дербестігінің өсуі, бұл ресурстарды тиімдірек басқаруға мүмкіндік береді. - Жергілікті өзін-өзі басқару реформалары: жергілікті басқаруды орталықсыздандыруға және нығайтуға бағытталған реформаларды енгізу даму үшін қолайлы негіз жасайды
Мүмкіндіктер	Қауіптер
<ul style="list-style-type: none"> - Халықтың қанағаттанушылығын арттыруға және өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін көрсетілетін қызметтердің спектрін кеңейту және сапасын жақсарту. - Рәсімдерді жеңілдету және қызметтердің қолжетімділігін арттыру үшін жаңа технологияларды енгізу, бұл әкімшілік кедергілерді қысқартуға ықпал етуі мүмкін. -Инвестициялар тарту және ауқымды жобаларды іске асыру арқылы аумақтың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы жергілікті өзін-өзі басқарудың рөлін күшейту. 	<ul style="list-style-type: none"> - Кейбір әкімшілік құрылымдардың өзгеруіне қарсылық, бұл реформалар процесін және инновацияларды енгізуді баяулатуы мүмкін. - Инфрақұрылымды дамытуға және жақсартуға кедергі болуы мүмкін ауқымды жобаларды іске асыру үшін қаржы ресурстарының шектелуі.
Ескертпе: кесте автормен құрастырылған	

SWOT-талдау өзін-өзі басқару процесінде жергілікті қоғамдастықтың рөлін жандандырудың маңыздылығын, әкімшілік кедергілер мен бюрократияны азайту қажеттілігін, сондай-ақ көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсарту және қолжетімділікті арттыру үшін жаңа технологияларды енгізу әлеуетін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл жергілікті өзін-өзі басқарудың сәтті дамуы үшін ішкі және сыртқы қауіптерді жеңудің маңыздылығын көрсетеді.

2.3 Жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту бойынша ұсынымдар

Бұл бөлімшеде жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің ағымдағы жағдайын талдауға және басқару процестеріне азаматтық қатысуды жандандыруға негізделген қорытындылар мен практикалық ұсыныстарды қамтитын ұсыныс бөлімі берілген. Жергілікті өзін-өзі басқарудың негізгі проблемалары мен қажеттіліктері зерттелген алдыңғы тарауларды кешенді талдау негізінде осы бөлімде қолданыстағы тетіктерді жетілдіру және жергілікті билік

органдарының жұмысын ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін енгізу бойынша нақты ұсыныстар тұжырымдалады. Ұсыныстар қызметтің ашықтығын арттыруға, технологиялық құралдарды дамытуға, кері байланысты нығайтуға және халықты жергілікті деңгейде шешімдер қабылдауға белсенді тартуға бағытталған.

Бұл ұсыныстардың мақсаты - азаматтарды тартудың жоғары деңгейін және басқару шешімдерінің тиімділігін арттыруды қамтамасыз ете отырып, жергілікті өзін-өзі басқаруды жақсарту үшін нақты және практикалық қадамдарды ұсыну. Әрбір ұсыныс іске асырудың нақты тетіктерімен қамтамасыз етілген, орындауға жауаптыларды анықтайды, сондай-ақ іске асырудың қажетті ресурстары мен ықтимал салдарын бағалайды.

1. Ұсыныс: Бюджеттегі жергілікті салықтар мен алымдардың үлесін ұлғайту арқылы жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық тәуелсіздігін күшейту.

Іске асыру тетігі: бюджеттегі жергілікті салықтар мен алымдардың үлесін ұлғайта отырып, салық заңнамасына өзгерістер енгізу, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарына салық салу саласында көбірек өкілеттіктер беру қажет.

2. Ұсыныс: Жергілікті билік органдары мен тұрғындар арасында кері байланыс қызметін жетілдіру үшін «Баспасөз қызметінің жұмысын оңтайландыру» (мемлекеттік мекемелерде яғни аппараттар мен әрбір құрылымдық бөлімдерінен арнайы Қоғаммен байланыс мамандарын даярлау және штаттық кестеде қарастыру).

Іске асыру тетігі: Қазіргі таңда мекемелерде облыстарда арнайы баспасөз қызметі қарастырылған, жергілікті жерлерде ішінара бар. Аталған салаға жауапты мамандарды даярлау арқылы қоғаммен, халықпен кері байланыс жүйесін дамыту басқаша деңгейге қойылып жергілікті маңызды мәселелерді уақытылы білу және шешуге мүмкіндік туындайтын болады. Билік пен халық арасында тиімді диалог қалыптастырып, өзара іс-қимылын жақсартады.

3. Ұсыныс: ЖӨӨБ институттарын қаржылық қолдау.

Іске асыру тетігі: жергілікті өзін-өзі басқару институттарына қаржылық қолдау олардың тиімділігі мен тұрақтылығына әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстандағы ЖӨӨБ-дың көптеген мүшелері қоғамдық негізде жұмыс істейді, бұл білікті мамандарды тартуды қиындатады және нәтижелі жұмысқа деген ынтаны төмендетеді. ЖӨӨБ мүшелеріне жалақы беру және басқа қаржылық қолдау шаралары бұл мәселенің шешімі болуы мүмкін.

Мысалы, Литвада муниципалитеттер кеңесінің мүшелері қала немесе аудан әкімінің жалақысының 20 пайызына тең сыйақы алады. Бұл жергілікті өзін-өзі басқару органдарында жұмысқа неғұрлым кәсіби және ынталы адамдарды тартуға, сондай-ақ оларға тиісті материалдық ынталандыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, Қазақстанда елді мекеннің көлемі мен маңыздылығына, сондай-ақ олардың өкілеттіктерінің көлеміне байланысты ЖӨӨБ мүшелерінің

жалақысын көздей отырып, осындай тәжірибені енгізуге болады. Бұдан басқа, мемлекеттік бюджеттен олардың мүшелерінің еңбегіне ақы төледі, материалдық-техникалық қамтамасыз етуді және біліктілікті арттыру жөніндегі іс-шараларды жүргізуді қоса алғанда, ЖӨӨБ қызметін қаржыландыруға қосымша қаржы бөлу мүмкіндігін қарастыруға болады.

Сондай-ақ, ЖӨӨБ-ды қолдауға бөлінген қаржы қаражатының жұмсалыуында ашықтық пен есептілікті қамтамасыз ету маңызды. Бұған қаржылық бақылау мен есептіліктің тиімді тетіктерін енгізу, сондай-ақ ЖӨӨБ қызметін мониторингтеудегі азаматтық қоғамның рөлін күшейту арқылы қол жеткізуге болады.

Жалпы, ЖӨӨБ институттарын қаржылық қолдау, оның ішінде олардың мүшелері үшін жалақы көздеу жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту және оның Қазақстандағы жұмысының тиімділігін арттыру бағытындағы маңызды қадам болуы мүмкін.

ҚОРЫТЫНДЫ

Магистрлік зерттеуді қорытындылай келе мынадай қорытындылар мен тұжырымдар жасауға болады:

1. Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуда билік пен халықтың өзара әрекеттесуінің мәнін ашуда отандық және шетелдік ғалымдар жасаған теориялық тәсілдер мен талдау нәтижелері зерттелді. Соның нәтижесінде ЖӨӨБ былай анықталды: мемлекеттегі белгілі бір әкімшілік-аумақтық бөлік тұрғындарының және оның сайланбалы органдарының жергілікті істерді басқару жөніндегі дербес қызметі. Жергілікті өзін-өзі басқарудың негізгі міндеті – халықтың қоғамдық игіліктер мен қызметтерге қажеттіліктерін қанағаттандыру, сонымен қатар жергілікті деңгейде тұрғындардың мүдделерін жүзеге асыру. жергілікті өзін-өзі басқару институттарын және билік пен халық арасындағы кері байланыс жүйесін дамыту халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға және қоғамдағы демократиялық үдерістерді дамытуға ықпал етеді.

2. Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесінде жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамытуда Литва, Батыс Балқан елдері, Германия және Канада сияқты шет елдердің тәжірибесі зерттелді. Шетелдік тәжірибеге, әсіресе Литва тәжірибесіне сүйене отырып, зерттеу неғұрлым табысты әдістерді анықтап, оларды қазақстандық ортаға бейімдеуді қарастыруға болады. Бұл Қазақстандағы ЖӨӨБ жақсарту үшін қолданылуы мүмкін инновациялық шешімдерді әзірлеуге мүмкіндік береді.

3. Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттарының дамуын құқықтық талдау келесіні көрсетті: ЖӨӨБ қызметінің құқықтық негіздері мен қағидаттарын айқындайтын негізгі құжаттар Қазақстан Республикасының Конституциясы және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заң болып табылады, осыған қосымша «Қоғамдық кеңестер туралы» Заңы мен 2025 жылға дейін Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту Тұжырымдамасы қазіргі таңда ЖӨӨБ саласының қызметінде пайдаланылады. Талдау көрсеткендей, жергілікті өзін-өзі басқару реформаларының сәттілігінің негізгі факторы азаматтардың жергілікті деңгейде басқару процесіне белсенді қатысуы болып табылады. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін тұрғындардың қатысуының жаңа тетіктерін енгізіп қана қоймай, жергілікті билік органдарының қызметі туралы ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ азаматтар тарапынан пікірлер мен ұсыныстарды еркін білдіруге жағдай жасау маңызды.

4. Қазақстандағы билік пен халықтың өзара әрекеттесуінің ағымдағы жағдайын талдау келесіні көрсетті: азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысуы менеджменттің тиімділігі мен өмір сапасына айтарлықтай әсер етеді. Халықтың белсенділігі жоғары өңірлер инфрақұрылымды, әлеуметтік саланы және экологияны жақсартуға бағытталған бастамаларды іске асыруда үздік нәтижелер көрсетуде. Бұл азаматтарды жергілікті басқару процесіне тарту үшін жағдай жасаудың маңыздылығын және билік пен қоғам арасындағы тұрақты

диалогтың қажеттілігін көрсетеді. Билікті одан әрі орталықсыздандыру қажеттілігі, жергілікті органдарды тиімді басқару үшін жеткілікті ресурстармен қамтамасыз ету және азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару процестеріне қатысуын күшейту болып табылады. Бұл проблемалар заңнамалық базаны одан әрі жетілдіруді, жергілікті билік органдарының қаржылық тәуелсіздігін нығайтуды және азаматтық қатысудың тиімді тетіктерін әзірлеуді қоса алғанда, жергілікті өзін-өзі басқаруды реформалауда кешенді тәсілді жалғастыруды талап етеді.

5. Әкімдердің есептік кездесулері мен сауалнама қорытындылары бойынша талдаудан билік пен халықтың өзара әрекеттесу құралдарының бірі ретінде – әкімдердің халықпен есептік кездесулері мен тұрғындар арасында өткізілген сауалнамадан көре аламыз. Әкім 22 кездесу өткізді, ол бойынша өтініш пен ұсыныстар саны 326. 597 респонденттің арасында жүргізілген сауалнама негізінде азаматтар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы өзара іс-қимылдың ағымдағы жай-күйін көрсететін бірқатар егжей-тегжейлі тұжырымдар жасауға, сондай-ақ назар аударуды және жақсартуды қажет ететін негізгі аспектілерді анықтауға болады.

Осы сауалнаманың қорытындылары жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін даму стратегиялары мен халық үшін ең өткір және маңызды мәселелерді шешуге бағытталған іс-қимыл басымдықтарын жоспарлауда маңызды нұсқаулық бола алады.

6. Халық пен биліктің өзара әрекеттесу жүйесінде жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту бойынша келесі ұсынымдар жасалды: Бюджеттегі жергілікті салықтар мен алымдардың үлесін ұлғайту арқылы жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық тәуелсіздігін күшейту, Жергілікті билік органдары мен тұрғындар арасында кері байланыс қызметін жетілдіру үшін «Баспасөз қызметінің жұмысын оңтайландыру», ЖӨӨБ институттарын қаржылық қолдау. Жоғарыда аталған ұсынымдарды іске асыру жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайту және оның Қазақстандағы жұмысының тиімділігін арттыру бағытындағы маңызды қадам болуы мүмкін.

Қорытындылай келе, біздің зерттеуіміз азаматтардың жергілікті басқаруға белсенді және қалтықсыз қатысуын қамтамасыз ете отырып, жергілікті өзін-өзі басқарудың билік органдары мен халықпен өзара әрекеттесуін жақсарту үшін нақты және мүмкін шешімдерді ұсынады деп айтуға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

- 1 Есберген Р.А. Местное самоуправление в Республике Казахстан: проблемы и перспективы развития. - Алматы: Дайк-Пресс, 2006.
- 2 Жумагулов Е. Местное самоуправление в Казахстане: проблемы и перспективы. - Астана: Фолиант, 2014.
- 3 Мельников И.А. Обратная связь в системе местного самоуправления: теория и практика. Монография. - Москва: Издательство Юрайт, 2019.
- 4 Фролова Т.А. Гражданское участие в местном самоуправлении: проблемы и перспективы. Монография. - Санкт-Петербург: Издательство Нестор-История, 2018.
- 5 Нуртазин М.С. Местное самоуправление в Республике Казахстан: история, теория, практика. - Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2016.
- 6 Уваров В.Н. Административно-правовые основы местного самоуправления в Республике Казахстан. - Астана: ГЫЛЫМ, 2010.
- 7 Таршилова Л.С. Гражданское общество и местное самоуправление: проблемы взаимодействия. - Алматы: Издательство "Атырау", 2017.
- 8 Патнэм Р. Д. (1993). Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press.
- 9 Китс Дж. (1999). Civil Society and Local Governance. Lynne Rienner Publishers.
- 10 Жильцов В. И., & Володин, А. М. (2012). Децентрализация власти в России: проблемы и перспективы. Политическая наука, 4, 3-18.
- 11 Холлгрэн М., Хук, С., & Томас, Х. (2013). Network Governance, Policy Diffusion, and Institutional Design. Journal of Public Administration Research and Theory, 23(4), 787-809.
- 12 Поланьи К. (2001). The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. Beacon Press.
- 13 Бабалов А. В. Обратная связь в системе местного самоуправления малого города. Вестник Челябинского государственного университета, 4(132), 101-109. - 2019.
- 14 Комаров О.Е. Роль местного самоуправления в развитии гражданского общества в Казахстане. Вестник Карагандинского университета, 3(97), 118-125. - 2020.
- 15 Бутитов Д. Ц. Взаимодействие власти и общества через местное самоуправление: опыт России и возможности использования информационных технологий и социальных медиа. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. - Москва. - 2021.
- 16 Ауелбекова А. Правовые аспекты местного самоуправления в Казахстане. Журнал правовых исследований, 4(28), 138-144. – 2017. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-aspekty-mestnogo-samoupravleniya-v-kazahstane>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.
- 17 Кудайбергенова А. Децентрализация и местное самоуправление в Казахстане: Вызовы и перспективы. Центрально-Азиатский журнал

международных отношений, 6(1), 56-71. - 2018. <https://ca-journal.org/index.php/journal/article/view/123>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

18 Нургалиева А. Финансовая независимость местных органов власти в Казахстане: Проблемы и решения. Финансы и кредит, 11(79), 58-64. - 2019. <<https://finance-credit.kz/article/view/121560>> Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

19 Оразбаева А. Участие общественности в местном управлении: Пример Казахстана. Вестник Карагандинского университета, 4(106), 128-135. - 2020. <https://vestnik.ksu.kz/index.php/Vestnik/article/view/7324>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

20 Кенжегулова А. Электронное правительство и местное самоуправление в Казахстане: Возможности и проблемы. Электронное правительство, 13(1), 78-92. - 2021. <https://elgov.kz/index.php/journal/article/view/462>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

21 Ахатова А. Социальные медиа и местное самоуправление: Пример Казахстана. Вестник Карагандинского университета, 2(98), 116-123. - 2018. <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2018-2-116-123>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

22 Баймуратова А. Электронное участие и местное самоуправление в Казахстане: Возможности и вызовы. Журнал электронного правительства, 11(3), 54-65. - 2019. <https://doi.org/10.17583/2310-3133.2019.3.54-65>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

23 Кенжегулова А. Умные города и местное самоуправление в Казахстане: Перспективы и проблемы. Вестник Карагандинского университета, 4(112), 136-143. - 2020. <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2020-4-136-143>. Жүгінген күні: 25.02.2024 ж.

24 Оразбаева А. Открытые данные и местное самоуправление в Казахстане: На пути к большей прозрачности и подотчетности. Журнал электронного правительства, 13(1), 78-92. - 2021. <https://doi.org/10.17583/2310-3133.2021.1.78-92>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

25 Жаксылыкова А. Искусственный интеллект и местное самоуправление в Казахстане: Возможности и риски. Вестник Карагандинского университета, 2(124), 128-135. - 2022. <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2022-2-128-135>. Жүгінген күні: 24.02.2024 ж.

26 Айтпаева Г. Местное самоуправление в Казахстане: Проблемы и перспективы. Вестник Карагандинского университета, 4(86), 128-135. (2016). <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2016-4-128-135>. Жүгінген күні: 23.02.2024 ж.

27 Оспанова А. Роль гражданского общества в развитии местного самоуправления в Казахстане. Вестник Карагандинского университета, 2(98), 108-115. (2018). <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2018-2-108-115>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

28 Кенжегулова А. Развитие электронного правительства в Казахстане: Возможности для улучшения местного самоуправления. Вестник Карагандинского университета, 4(112), 128-135. (2019). <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2019-4-128-135>. Жүгінген күні: 19.02.2024 ж.

29 Ауелбекова А. Участие общественности в формировании местного бюджета: Пример Казахстана. Вестник Карагандинского университета, 2(118), 116-123. (2020). <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2020-2-116-123>. Жүгінген күні: 22.02.2024 ж.

30 Нургалиева А. Роль систем обратной связи в улучшении местного самоуправления в Казахстане. Вестник Карагандинского университета, 1(127), 136-143. (2021). <https://doi.org/10.18696/2312-7729-2021-1-136-143>. Жүгінген күні: 20.02.2024 ж.

31 <http://www.olitve.ru/gosudarstvo/mestnoe-samoupravlenie/> Жүгінген күні: 20.02.2024 ж.

32 <https://ega.ee/ru/project/otsenka-elektronnyh-uslug-albanii/> Жүгінген күні: 21.02.2024 ж.

33 Қазақстан Республикасының Конституциясы (2023 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K0000000010>. Жүгінген күні: 15.01.2024 ж.

34 2001 жылғы 23 қаңтардағы "Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы" Қазақстан Республикасының Заңы (2024 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0100000230>. Жүгінген күні: 19.01.2024 ж.

35 "Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2007 жылғы 18 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K0700000518>

36 https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32109807. Жүгінген күні: 03.01.2024 ж.

37 Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаевтың 2020 жылы халыққа жолдауы: <https://www.akorda.kz/ru/events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-k-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-goda>. Жүгінген күні: 11.03.2024 ж.

38 2020 жылғы 24 қарашадағы "Қоғамдық кеңестер туралы" Қазақстан Республикасының Заңы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000988>. Жүгінген күні: 05.01.2024 ж.

Сауалнама

1. Жасыңызды көрсетіңіз

- 18-25 жас
- 26 - 35 жас
- 36 - 45 жас
- 46 - 55 жас
- > 55 жас

2. Жынысыңызды көрсетіңіз

- ер
- әйел

3. Тұрғылықты аймағыңызды көрсетіңіз

- Ақмола облысы
- Ақтобе облысы
- Атырау облысы
- Шығыс Қазақстан облысы
- Жамбыл облысы
- Батыс Қазақстан облысы
- Карағанды облысы
- Костанай облысы
- Кызылорда облысы
- Манғыстау облысы
- Павлодар облысы
- Солтүстік Қазақстан облысы
- Түркістан облысы
- Ұлытау облысы.
- Абай облысы
- Жетісу облысы
- Алматы облысы

4. Сіз жергілікті маңызы бар мәселелер бойынша жиындарға немесе жиналыстарға қатысасыз ба?

- иә
- жоқ
- кейде

5. Қандай ақпарат көздерінен жергілікті өзін-өзі басқару қызметі жөнінде хабардарсыз?

- БАҚ
- Әлеуметтік желілер
- Жиындар мен жиналыстар
- Ақпарат қолжетімсіз/

Мен жергілікті өзін-өзі басқарудың бар екенін білмедім

6. Сіздің ойыңызша, азаматтар жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге ықпал ете ала ма?

- иә

жоқ

Кейбір сұрақтар бойынша «ия», кейбір сұрақтар бойынша «жоқ»

7. Сіздің пікіріңізше, бірінші кезекте өңірлерде қандай мәселелер шешілу керек?

Тұрғын үй коммуналдық шаруашылығы

Әлеуметтік сала

Ауыл шаруашылығы

Жер қатынастары

Төтенше жағдайлар

Басқа салалар

8. Жергілікті мәселелерді шешуде мемлекеттің қолдауы көріне ме?

иә

жоқ

Жауап беруге қиналамын

9. Жергілікті жерлерде тұрғындар ортақ мәселені шешу үшін қандай әрекет жасауы керек?

Билікпен өзара іс-қимылды ұйымдастыру

Ортақ мәселені шешу жолдарын ұсыну қажет

Мәселелерді шешу тек биліктің шешіміне қатысты

Мәселелер шешілетініне күмәнданамын

10. Жергілікті билік органдарымен қандай кері байланыс арналарын пайдаланғыңыз келеді?

Жазбаша өтініш

Электрондық қызметтер

Жеке кездесулер

11. Жергілікті билік қабылдаған шешімдердің халықтың пікірімен сәйкестігін бағалаңыз?

Нашар

Қанағаттанарлық

Жақсы

12. Жергілікті жерлердегі жергілікті өзін-өзі басқару институттарының дамуымен қаншалықты қанағаттанасыз?

Толығымен қанағаттанамын

Біршама қанағаттандырады

Керісінше көбіне-көп қанағаттанбаймын

Толығымен қанағаттанбаймын

13. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін қалай бағалайсыз?

Олардың жұмысы тек биліктің нұсқауымен

Олардың пікірі ескерілмейді

Жергілікті мәселелерді шешуге қызықпайды

Жергілікті мәселелерді шешуге белсенді араласады

Жауап беруге қиналамын

АНАЛИТИКАЛЫҚ ЖАЗБА

Жоба (зерттеу) авторы: Алипбеков Алибек Жаксылыкович
Ғылыми жетекшісі: Мусатаева Асемгуль Амангазиевна

<p>Жоба (зерттеу) идеясы</p>	<p>Атауы Билік органдарының халықпен кері байланыс жүйесіндегі жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамыту</p>
<p>Проблемалық жағдай (кейс)</p>	<p>Сипаттамасы Жылдам әлеуметтік, технологиялық және саяси өзгерістер мемлекеттік институттардың алдына жаңа сын-қатерлер туғызатын қазіргі әлемде Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару институттарын (ЖӨӨБИ) нығайтудың өзектілігі алдыңғы қатарға шығуда. Жаһандану және қоғамды цифрландыру жағдайында мемлекеттік басқарудың ашықтығын, қолжетімділігі мен тиімділігін күшейту қажеттілігі артып келеді. Жергілікті істерді басқаруға халықтың қатысуы үшін іргетас ретінде қызмет ететін ЖӨӨБИ жергілікті деңгейде демократия принциптерін жүзеге асыра отырып, осы мақсаттарға жетуде маңызды рөл атқарады. Жергілікті өзін-өзі басқару билік пен қоғамның өзара іс-қимыл жүйесінде мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы кері байланыс қазіргі таңда жалпылама сипатта орын алып отыр. Жергілікті жерлерде қауымдастықтар мен қоғамдық кеңестер мүшелеріне билікке жағымды, айтқанына көнетін адамдардың отырғаны көпшілікке мәлім. Осылайша жергілікті өзін-өзі басқару институттарының билікпен кері байланыс жүйесінде өзара іс-қимылы үйлеспеген және жергілікті жерлердегі көкейкесті қордаланған мәселелерді шешуде ешқандай рөл атқармайды.</p>
<p>Аталмыш проблема бойынша қолданыстағы шешімдер</p>	<p>Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту Тұжырымдамасы сияқты стратегиялық құжаттар аясында билік пен халықтың өзара байланысын дамыту тетіктеріне айрықша назар аударылуда. Мемлекет тарапынан ЖӨӨБИ тиімділігін арттыру үшін келесідей шаралар қолданылды:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Заңнаманы реформалау: жергілікті қоғамдастықтардың мүдделеріне сай шешімдер қабылдау үшін мәслихаттардың рөлін күшейтуге және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін кеңейтуге бағытталған заңнамалық актілерге түзетулер мен өзгерістер енгізу. 2. Ақпараттық технологияларды енгізу: ашық Үкімет порталы, оның ішінде заң жобаларын қоғамдық талқылау порталдары, электрондық қабылдау бөлмелері сияқты халықтан кері байланыс жинауға арналған электрондық платформалар мен сервистерді іске қосу және дамыту. 3. Қоғамдық бақылауды нығайту: халық қатысатын бюджет, қоғамдық кеңестердің әрекет етуі, жергілікті қауымдастық жиындары.
<p>Аталмыш проблема бойынша ұсынылатын</p>	<p>1. Бюджеттегі жергілікті салықтар мен алымдардың үлесін ұлғайту арқылы жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық тәуелсіздігін күшейту. Іске асыру тетігі: бюджеттегі жергілікті</p>

<p>шешім</p>	<p>салықтар мен алымдардың үлесін ұлғайта отырып, салық заңнамасына өзгерістер енгізу, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарына салық салу саласында көбірек өкілеттіктер беру қажет.</p> <p>2. Жергілікті билік органдары мен тұрғындар арасында кері байланыс қызметін жетілдіру үшін «Баспасөз қызметінің жұмысын оңтайландыру» (мемлекеттік мекемелерде яғни аппараттар мен әрбір құрылымдық бөлімдерінен арнайы Қоғаммен байланыс мамандарын даярлау және штаттық кестеде қарастыру). Іске асыру тетігі: Қазіргі таңда мекемелерде облыстарда арнайы баспасөз қызметі қарастырылған, жергілікті жерлерде ішінара бар. Аталған салаға жауапты мамандарды даярлау арқылы қоғаммен, халықпен кері байланыс жүйесін дамыту басқаша деңгейге қойылып жергілікті маңызды мәселелерді уақытылы білу және шешуге мүмкіндік туындайтын болады. Билік пен халық арасында тиімді диалог қалыптастырып, өзара іс-қимылын жақсартады.</p> <p>3. Жергілікті өзін-өзі басқару институттарын қаржылық қолдау. Іске асыру тетігі: жергілікті өзін-өзі басқару институттарына қаржылық қолдау олардың тиімділігі мен тұрақтылығына әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Қазіргі уақытта Қазақстандағы ЖӨӨБ-дың көптеген мүшелері қоғамдық негізде жұмыс істейді, бұл білікті мамандарды тартуды қиындатады және нәтижелі жұмысқа деген ынтаны төмендетеді. ЖӨӨБ мүшелеріне жалақы беру және басқа қаржылық қолдау шаралары бұл мәселенің шешімі болуы мүмкін.</p>
<p>Күтілетін нәтиже</p>	<p>Басқару процестерінің тиімділігі мен ашықтығын арттыру үшін мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында қолданылатын халықпен кері байланысты жақсарту, кері байланыстың нәтижесінде билікке сенім білдіретін белсенді азаматтық қоғам қалыптастыру.</p> <p>Жергілікті өзін-өзі басқару институттарының билікпен тығыз байланыста жергілікті маңызды мәселелерді шешуге белсене араласуы.</p>
<p>Әдебиет</p>	<p>1. Республикасының Конституциясы (2023 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). http://adilet.zan.kz/rus/docs/K0000000010. Жүгінген күні: 15.01.2024 ж.</p> <p>2. 2001 жылғы 23 қаңтардағы "Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы" Қазақстан Республикасының Заңы (2024 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0100000230. Жүгінген күні: 19.01.2024 ж.</p> <p>3. 2020 жылғы 24 қарашадағы "Қоғамдық кеңестер туралы" Қазақстан Республикасының Заңы: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000988. Жүгінген күні: 05.01.2024 ж.</p> <p>4. «Қоғамдық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 2 қазандағы Заңы. Жүгінген күні: 06.04.2024 ж.</p>